

התפתחות או אבולוציה אקראית?

התורה אינה ספר מדע אלא היא גילוי דבר ה' לנבראיו, דרך עם ישראל. התורה אינה החכמה העילאית ביותר, פרי החשיבה האנושית, אלא היא גילוי רצון ה'. מטרת כתיבת מעשה בראשית בתורה שבכתב אינה ללמד את האדם איך נברא העולם הפיזי, או איך מתנהל הקוסמוס העצום. מטרת כתיבת מעשה בראשית היא ללמד אותנו מהי תכלית האדם והעולם, ומה ייעודו. ובכל זאת, ניסו במהלך כל הדורות לדלות מן הנאמר במעשה בראשית תפיסה מסוימת של בריאת העולם הפיזי - הקוסמוס, ובריאת האדם, ולעמת אותה מול שיטות פילוסופיות ומדעיות העוסקות בשאלות מוצא העולם ומוצא האדם.

זה מאות שנים שלטה בעולם המערבי השיטה האריסטוטלית, כפי שהיא הובנה, בעיקר על-ידי הפילוסופים הערבים של ימי הביניים.⁶¹⁹ חכמי ישראל

619 ראה למשל מכתבו של הרמב"ם לרבי שמואל אבן תיבון: ... ובכלל אומר לך לא תתעסק בספרי מלאכת ההיגיון, אלא במה שחבר החכם אבונצר אלפראבי לבדו, כי כל מה שחבר בכלל, ובפרט ספר "ההתחלות הנמצאות" שלו, הכול סולת נקייה, ויתכן שיבין וישיכל האדם מדבריו לפי שהוא היה מופלג בחכמה. וכמו כן אבובכר בן אלצאגי חכם פילוסוף גדול, ודבריו וחיבוריו כולם נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת. וספרי אריסטו הם הם השורשים והעיקרים לכל אלו החבורים של חכמות, ולא יובנו כמו שזכרנו אלא בפירושיהם פירוש אלכסנדר או תמסטיוס או ביאור אבן רשד. ואמנם זולתי חבורי אלה הנזכרים כמו ספרי בנדקלוס וספרי פיתאגורס וספרי הרמס וספרי פורפידיוס, כל אלה הם פילוסופיה קדומה אין ראוי לאבד הזמן ולהעבירו בהם. ודברי אפלטון רבו של אריסטו בספריו וחיבוריו הם עמוקות ומשלים. והם עוד ממה שסיפק לו לאדם משכיל זולתם. לפי שספרי אריסטו תלמידו הם שסיפקו על כל מה שחובר לפניהם. ודעתו, רצוני לומר דעת אריסטו, היא תכלית דעת האדם, מלבד מי שנשפע עליהם השפע האלוהי עד ששיגו אל מעלת הנבואה אשר אין מעלה למעלה ממנה. וספרי עלי אבן סינא, אף על פי שיש בהם דיוק טוב ועיון דק, אינם כספרי אבונצר אלפראבי, אבל ספריו מועילים והוא גם כן איש שראוי לך להתעסק בדבריו ולהתבונן בחיבוריו. ראה מאמרו של Alexandre Koyré (1892-1964), פילוסוף צרפתי, מומחה להיסטוריה ופילוסופיה של המדע, "Aristotélisme et platonisme dans la philosophie du Moyen Age" בספרו "Etudes d'histoire de la pensée scientifique".

דאז, ובראשם הרמב"ם, נדרשו להתעמת עם שיטה זו. מאז המהפכה של קופרניקוס במאה השש־עשרה ואימוץ הגישה ההליוצנטרית, המבוססת על השמש כמרכז מערכת כוכבי הלכת שבמערכת השמש, כולל כדור הארץ,⁶²⁰ ותחילת בניית הפיזיקה החדשה של ניוטון⁶²¹ במאה השבע־עשרה, השתנתה הכרת העולם לחלוטין והיא אינה דומה כלל וכלל למה שהיה ידוע או נחשב לנכון בימי הביניים.

התאולוגים הנוצרים הקתולים, ואף יותר התאולוגים הפרוטסטנטים התנגדו לשינויים אלו, בטענה שהמדע החדש סותר את הנאמר במעשה בראשית. תקופה ארוכה הם המשיכו לטעון שכדור הארץ הוא שטוח, שהוא

620 לפני המהפכה של קופרניקוס (1473-1543) בעולם הנוצרי ובעולם הערבי שלטה הגישה הגאוצנטרית, שלפיה נמצא כדור הארץ במרכז היקום ושאר הכוכבים סובבים סביבו. יש לציין שבימי קדם של יוון, משלה הגישה ההליוצנטרית בכיפה. הפילוסופים היווניים העלו את ההשערה שהשמש היא גוף סטטי שמסביבו סובבים יתר הכוכבים. פילולאוס (Philolaus), במאה החמישית לפני הספירה, טען שכדור הארץ ויתר הכוכבים סובבים סביב הסטיה (Hestia) - מקור אש קוסמי בלתי נראה לעין אנושית, היות שכל האזורים הגלויים לאדם בעולם מוסתרים ממנו. המשורר הלטיני קיקרו ציטט את הקטיאס מסירקוז שהאמין כי השמש עומדת במקום ותזוזתה בשמים אינה אלא תוצאה של סיבוב כדור הארץ על צירו. ארכימדס והביוגרף היווני פלוטראך סיפרו שאריסטרכוס מסמוס (המאה הרביעית לפנה"ס) זיהה שכדור הארץ סובב סביב השמש. האחרון נאלץ לחזור בו עקב האשמה בכפירה דתית. במאה השנייה לפנה"ס העלה סליכוס מִבְּבֶל מחדש את הגישה ההליוצנטרית.

הגישה ההליוצנטרית עלולה הייתה להיחפז לגישה השלטת בעולם העתיק, אילולא במאה השנייה לספירה הציג קלאודיוס פתולמאוס (85-165), הידוע גם בשם תַלְמִי האלכסנדרוני מאלכסנדריה, את הגישה הגאוצנטרית התואמת את דעתו של אריסטו באופן כל כך משכנע עד שאחרי, אף אחד לא העלה בדעתו לסתור אותו, על אף הקשיים הרבים שהתגלו במודל שלו, במהלך הדורות.

נציין שקופרניקוס ביסס את מסקנותיו על התצפיות של תלמאי, ועל אף שהוא סתר את הקביעה הגאוצנטרית העיקרית שלו לטובת תיאוריה הליוצנטרית, הוא עדיין אימץ חלקים ניכרים מן המכניקה השמימית שלו. רק בעקבות עבודותיהם של יוהן קפלר, טיכו בראהא, גלילאו וניוטון, התקבלה תמונה מדויקת יותר של מבנה מערכת השמש.

621 אייזק ניוטון (1643-1727) היה פיזיקאי ומתמטיקאי אנגלי, אשר נחשב לאחד המדענים הגדולים בכל הזמנים. חיבורו "העקרונות המתמטיים של פילוסופיית הטבע" הכיל תיאור של כוח הכבידה ושלושת חוקי התנועה. הוא הניח את הבסיס למכניקה הקלאסית, ששלטה בראייה המדעית של היקום הפיזיקלי במשך שלוש המאות עד להמצאת תורת היחסות של אינשטיין. ניוטון הראה, בין היתר, שתנועת עצמים על פני כדור הארץ ושל גופים שמימיים נמשלת בידי אותה מערכת חוקי טבע, באמצעות הוכחת העקביות בין חוקי קפלר ובין תיאוריית הכבידה, שבמהלכה הסיר את הספקות בדבר המודל ההליוצנטרי, וכך הביא את המהפכה המדעית לשיאה. קביעתו שהיקום סדור ובר ידיעה, כפוף לעקרונות מתמטיים מדויקים, רציונליים והרמוניים, הייתה בעלת השפעה מכרעת על הפילוסופיה של המדע ועל הבנת היקום.

מרכז הקוסמוס, שירושלים נמצאת במרכז הארץ וכו'. כל גילוי חדש נתפס על-ידי אותם תאולוגים כמאיים על עיקרי דתם והם לא היססו לשרוף אנשים בגלל זה.

מנגד עמדו חכמי ישראל ולא ראו בשינויים אלו דבר המאיים על עיקרי תורת ישראל, ולא סתירה לנאמר בתורה. למשל, הרמב"ם טען כבר ב"מורה הנבוכים" שהאדם אינו מרכז היש כולו אלא שקיימת מגמה עליונה של ההווה כולה המצדיקה את קיום כל הקוסמוס העצום.⁶²² קביעה זו של הרמב"ם, כשלוש מאות שנה לפני המהפכה של קופרניקוס, אמנם נתונה במחלוקת עם הרס"ג, המהר"ל ואחרים, אולם היא מוכיחה שחכמי ישראל לא קבעו את עיקרי האמונה של ישראל על-פי הנתונים המדעיים הידועים להם בתקופתם. בנקודה זו חשוב להזכיר את קביעת חכמי ההלכה ש"אין מחלוקת במציאות".⁶²³ התורה עצמה אינה יכולה לחלוק על המציאות.

אמנם נראה שמאז החשיפה ההמונית של תורת האבולוציה של דרווין⁶²⁴ במאה התשע-עשרה והשפעתה, הן על המדענים העוסקים בתחום מדעי החיים, הן על פילוסופים גדולים כגון אנרי ברגסון⁶²⁵ ואחרים, ומאז ההתקדמות המחקרית בתחום האסטרופיזיקה במהלך המאה העשרים,⁶²⁶

622 ראה "מורה הנבוכים" מאת הרמב"ם, חלק ג, פרקים יג-יד.
ראה גם "מאמר מיוחד" ב"מאמרי הראי"ה" מאת הרב קוק, חלק א.

623 ראה פירוש הרשב"א למסכת חולין צב ע"ב, דברי הר"ן במסכת חולין מב ע"א, וה"שדה חמד", כללים, מערכת המ"ק, כלל קסד ועוד.

ראה גם דברי הירושלמי תרומות פרק ג, הלכה א: דבר שאפשר לעמוד עליו חכמים חלוקין עליו?!

624 צ'ארלס דרווין (1809-1882) היה חוקר טבע וגיאולוג. הוא התפרסם כמי שהציע שכל המינים החיים התפתחו במשך הזמן מגורם יחיד בתהליך שלו קרא הבררה הטבעית. הוא נחשב לאבי תורת האבולוציה, על אף שקדמו לו בין היתר סבו ולמארק. בספרו "מוצא האדם" (1871) הוא הציג את עיקרי מנגנון הבררה הטבעית: א) כל אורגניזם מעמיד יותר צאצאים מאלו המסוגלים לשרוד; ב) האורגניזמים נבדלים זה מזה, והבדלים אלה מורשים לצאצאים; ג) להבדלים מורשים אלו יש השפעה על יכולתם של הצאצאים לשרוד ולהתרבות. לפי דרווין ההתפתחות היא רציפה, ולאבולוציה אין תכנית או מטרה. ההבדלים הראשוניים בין האורגניזמים הם מקריים, ואותם היצורים שבמקרה מותאמים יותר לסביבתם, ישרדו ויביאו צאצאים לעולם.

625 אנרי ברגסון (1859-1941) הוא פילוסוף ממוצא יהודי, חתן פרס נובל לספרות בשנת 1927. ספרו המפורסם ביותר "האבולוציה יוצרת" פורסם ב-1907, שבו הוא מגדיר את החיים כנטייה לפעול על חומר. האבולוציה על-פי ברגסון מסמנת את הדרך שבה עבר "כוח החיים". דרך זו עצמה מורכבת משרשרת של קשרים סיבתיים, אולם אילו אינם מסבירים לנו את החיים.

626 האסטרופיזיקה היא ענף של האסטרונומיה העוסק בפיזיקה של היקום, כגון אבולוציה

השתנה המצב, ויהודים רבים, יראי שמים, התחילו לשאול את עצמם שאלות בנוגע להתאמה בין הנאמר על־ידי התורה ודברי חז"ל ובין הנטען על־ידי המדע של ימינו. אני ער במיוחד לשאלותיהם של בני הנוער הלומדים מצד אחד את דברי חז"ל ומן הצד האחר השומעים את דברי מוריהם למדעים. הם נתונים בקונפליקט לא פשוט, מול אמירות סותרות בנוגע לגיל היקום, למוצא האדם וכו'. לעתים קשה להם להחליט למי להאמין: לרב האומר שאנחנו השנה בשנת חמשת אלפים שבע מאות וארבעים שנה לבריאת העולם, או למורה לפיזיקה או ביולוגיה האומר שהיקום נוצר לפני כך וכך מיליארדי שנים.

אני בעצמי, במהלך לימודי באוניברסיטה, הייתי צריך להתמודד עם שאלות אלו ולהתעמק בדברי חכמינו כדי להבין את הנאמר בתורה באמת. אני נזכר במיוחד בשיעור אחד באנתרופולוגיה, שבו דן המרצה בשאלת עמידתו הזקופה של האדם. הוא סקר את כל התיאוריות הידועות אז, המסבירות את ההבדל בין האדם העומד זקוף ובין שאר בעלי חיים המשתייכים לקבוצת היונקים. אחרי סקירה של לא פחות משבע עשרה שיטות שונות, הוא הגיע למסקנה שאין שום הסבר רציונלי לעמידתו הזקופה של האדם. להפך, כל הנתונים מראים שהיא לא טבעית לו. ואז, ברוח תורת האבולוציה, הוא אמר שאנחנו בסך הכול בעלי חיים שעברו איזו מוטציה, ולכן אנחנו עומדים, גם אם הדבר לא טבעי לנו. שאלתי את עצמי שתי שאלות: הראשונה, מדוע הוא מבקש כל כך להפוך את עצמו לבעל חיים ותו לא. והשנייה, האם דבריו מבוססים מבחינת המתודולוגיה המדעית. האם אין כאן השערה בלתי מבוססת, מבחינה מדעית? שאלה זו גרמה לי להתעמק יותר במדע האפיסטמולוגיה,⁶²⁷ הפילוסופיה של המדע, כדי להבין, קודם כול, טוב יותר מה הערך של אותן אמירות.

כוכבית, היווצרות גלקסיות והמבנה של החומר ביקום. על־פי תיאוריית המפץ הגדול מקורו של היקום בנקודה בודדת, הקרויה "סינגולריות כבידתית". המפץ הגדול מתאר את האירוע שהתרחש בנקודה זו ובמהלכו נוצרו היקום, ממד הזמן, ממדי המרחב והגדלים הפיזיקליים הידועים לנו כיום. עם הזמן התפשט היקום לכדי היקום המוכר לנו כיום. גיל היקום, שהוא הזמן שחלף מאז המפץ הגדול, מוערך ב-13.7 מיליארד שנה. בראשיתו היה היקום כולו מרוכז באותה נקודה סינגולרית, ולכן כל מקום ביקום של היום הוא המקום שבו התרחש המפץ.

627 תורת ההכרה או אפיסטמולוגיה היא ענף של הפילוסופיה העוסק בידע האנושי, בסוגי הידע, במקורות הידע (כגון תפיסה, היסק, זכירה ודימוי), במאפייני הידע (כגון ודאות, ספקנות) ובגבולות הידע. תורת ההכרה עוסקת גם בניסיון להבחין אם קיים עולם חיצוני שהכרתנו מבוססת עליו או שהממשות מבוססת כולה על תודעתנו.

אישׁוש מול אמתות

המחקר המדעי הפוזיטיבי⁶²⁸ בתחום מדעי החיים מבוסס על תצפיות ועל ניסויים הניתנים לשחזור. על סמך התוצאות הנצפות מעלה המדען השערה - תשובה אפשרית לבעיה שהעלה החוקר - תיאוריה, ואותה תיאוריה צריכה כמובן להסביר את כל התופעות הידועות עד כה בתחום הרלוונטי ולהסביר את התוצאות של הניסויים החדשים. אם הניסויים החדשים אינם מפריכים את התיאוריה, היא מאוששת ונחשבת כנכונה.

הפילוסוף של המדע, קְרָל הֶמְפֶּל,⁶²⁹ קבע שיש להבחין בין שני מושגים - אישׁוש התיאוריה ואמתות התיאוריה ("אישׁוש" הוא מושג חלש יותר מ"אמת"), ושאימות תיאוריה כלשהי אינו אפשרי משום שהיא תדרוש ביצוע של אינסוף ניסויים ואין שום אפשרות לעשות זאת. בעוד שלא ניתן לאמת תיאוריה, הרי ניתן להפריכה - ולשם כך די בניסוי יחיד שתוצאותיו סותרות את התיאוריה. בנסיבות אלו כל מה שניתן לעשות הוא לאשש את התיאוריה

628 המדע המודרני בנוי על תהליך החוזר על עצמו: תצפית, מדידה, השערה, אימות על-ידי ניסוי, מסקנה וניבוי, כאשר התנאי לנכונות התהליך הוא ההדירות: כאשר חוזרים על הניסוי המסוים, מקבלים אותן תוצאות.

הכלי העיקרי העומד לרשות המחקר הפוזיטיביסטי הוא האינדוקציה - הסקה מן הפרט אל הכלל. התהליך המחקרי הוא אמפירי ומבוסס אך ורק על ניסויים. המדען שואל את עצמו שאלה ועורך תצפיות ומדידות כדי לאושש או להפריך את השערתו. תכליתו היא הסקת מסקנה כללית שתעזור לנבא מה יקרה במקרים דומים.

629 קְרָל גֹּסְטֵב הֶמְפֶּל (1905-1997), פילוסוף של המדע הממתייך לזרם הפוזיטיביזם הלוגי, למד מתמטיקה, פיזיקה ופילוסופיה בגרמניה והיגר ב-1937 לארה"ב, שבה עבד עם רודולף קרנפ. תרומתו העיקרית של המפל לפילוסופיה של המדע הייתה בהגדרת מושגים שונים לבחינת תיאוריה מדעית. הוא הגדיר גם את המושג "מסקנת בחינה", כלומר מסקנה הנובעת מתוך ההשערה שלנו, שניתן לבדוק אותה על-ידי ניסוי מדעי. בספרו "פילוסופיה של מדעי הטבע", מציג המפל מקרה שבו מנסה הרופא אינג'ן זמלווייס לפתור בעיה של תמותת יולדות במחלקה שבה עבד, באמצעות הגדרת היפותזה, הקובעת שתמותת היולדות נגרמת ממעבר של חומר מן המת. להיפותזה זו ניתן לנסח מסקנת בחינה: אם הרופאים יחטאו טוב יותר את ידיהם, תפחת תמותת היולדות. את מסקנת בחינה זו ניתן לבחון על-ידי ניסוי, שתוצאתו יכולה להיות אחת משתיים: ירידה בתמותה או שלא. כעת מגיע שלב האישׁוש. אם התמותה תישאר כמו שהיא, אזי התיאוריה נכשלה והיא בטלה. אולם אם התמותה אכן תפחת, נמצא אישׁוש לתיאוריה, וכעת היא תהיה קרובה יותר להיות נכונה ואמתית. מדוע לא אומתה התיאוריה אלא רק "אוששה"? מפני שיתכן שחיטוי הידיים הוא רק סיבה אחת מני רבות לתמותת היולדות, או יותר מזה - ביצוע החיטוי וירידת התמותה קרו בסמיכות באופן מקרי, וייתכן כי אין ביניהם שום קשר. לכן, טוען המפל, שלעולם לא ניתן להפוך תיאוריה לוודאית אלא רק לקרובה יותר ויותר לאמת.

באמצעות עריכת ניסויים שמטרתם להפריך אותה - כישלון חוזר ונשנה בניסויים כאלו מגדיל את הסבירות לנכונותה של התיאוריה.

יוצא מדבריו שהמדען האמיתי הוא איש ספקן מטבעו. הוא אינו אומר אף פעם שהתיאוריה שלו אמיתית. הוא אומר שהתיאוריה מסבירה יותר ויותר תופעות, והוא מודע שדי בניסוי אחד כדי לשלוח אותה לפח הזבל של ההיסטוריה המדעית. המילה "ודאות" אינה קיימת בלקסיקון שלו. אני מדגיש דברים אלו משום שיותר מדי פעמים נאמרים דברים בספרות הפופולרית בשם "המדע", כאילו הם תורה מסיני.⁶³⁰

ניקח לדוגמה את שאלת תיארוך המאובנים, המטרידה לא מעט בני נוער, הרואים בה סתירה לנאמר על-ידי חכמי ישראל. ידוע שהמדענים משתמשים במספר שיטות כדי לקבוע את גילו של מאובן, כגון מדידת כמות הפחמן C_{14} שהתפרקה מן החומר הנבדק, והמאפשרת על-ידי הקשה לקבוע את גיל המאובן.⁶³¹ שימוש בשיטות נוספות, כגון שיטת האורניום,⁶³² מאפשר לאושש

630 "במידה ומשפטי המתמטיקה מתייחסים למציאות, הם אינם ודאיים, ובמידה והם ודאיים, הם אינם מתייחסים למציאות." (אלברט אינשטיין, גיאומטריה וניסיון, 1921)

631 שיטת הפחמן מסתמכת על כמות האיזוטופ הרדיואקטיבי פחמן C_{14} בחומרים השונים. פחמן C_{14} נוצר בשכבות האטמוספירה הגבוהות, כשטום חנקן נפגע מקרן קוסמית. הפגיעה הזו הופכת את החנקן הגזי הדו-אטומי (N_2) לפחמן C_{14} . הפחמן C_{14} מתפזר באטמוספירה ונספג בצמחים בתהליך הפוטוסינתזה. כשבעל חיים אוכל צמחים, הוא קולט חלק מן הפחמן C_{14} שבצמח. כשבעל החיים מת, הוא מפסיק לקלוט פחמן C_{14} , ובתהליך הריקבון של הגופה חוזר הפחמן C_{14} להיות חנקן. כלומר, ככל שחומר אורגני ישן יותר, כך יכיל השלד פחות פחמן C_{14} .

שיטת מדידה זו מבוססת על שתי הנחות יסוד עיקריות. הראשונה, שכל בעלי החיים היום מכילים כמות זהה של פחמן C_{14} . השנייה, שרמת החנקן באטמוספירה לא השתנתה בעשרות אלפי השנים האחרונות ושקצב התפרקות פחמן C_{14} קבוע. ביסודה של ההנחה הזו יש הנחה נוספת, שגם כמות החנקן ורמת הקרינה הקוסמיות לא השתנו.

632 מדובר בעצם בארבע שיטות שונות, שבכולן משתמשים בטכניקה המבוססת על השתנות חומרים. כשמתארכים אבן מסוימת על סמך מרכיביה, מסתמכים על ארבעה נתונים עיקריים: מהירות חילוף החומרים, היחס בין מרכיביה השונים של האבן בהווה, ההרכב המקורי שלה והאירועים ההיסטוריים שעברו עליה ושעשויים להשפיע על הרכבה.

אורניום U_{238} מתפרק במשך הזמן והופך לעופרת Pb_{206} . כדי לתארך את גילה של אבן כלשהי, יש לדעת את מהירות ההשתנות שלה (מהירות זו ניתנת למדידה במעבדה), את כמות החומר המקורי שהיה קיים בה (למשל אורניום U_{238}), את כמות החומר שמתקבל בסוף הבדיקה (עופרת Pb_{206}) ואת היחס שהיה קיים בין שני החומרים כאשר האבן נוצרה לראשונה. לדוגמה, לחצי מכמות אורניום U_{238} דרושים כארבעה מיליארד שנה וחצי כדי להפוך לעופרת Pb_{206} . לכן אם נמצא אבן שהיחס בין החומרים המקוריים שלה (אורניום U_{238} ועופרת Pb_{206}) הוא 1:1, נסיק שהאבן היא בת ארבעה מיליארד שנה וחצי.

את הגיל של אותו מאובן ולקבוע את גילו בטווח של X שנים. חשוב לדעת שגם כאשר מתקבלות תוצאות דומות על-ידי מספר שיטות מדידה, עקרון הספקנות, על-פי דברי המפל, אינו מתבטל משום שהוא חלק אינטגרלי של השיטה המדעית, כשלעצמה. מדען אמתי יהיה תמיד מוכן לקבל שתיאוריה מסוימת אינה מתאימה עוד לתיאור המציאות, ודי בניסוי אחד כדי להפריכה. אולם אל לנו, בשם עקרון הספקנות, ליפול בפח של אלו הפוסלים את השיטה המדעית המודרנית, הפוזיטיביסטית, ח"ו. יש בה, בעיקר מאז ימי דקארט,⁶³³ אינטואיציה אחדותית עמוקה מאוד,⁶³⁴ ואנחנו, כמונולאטיסטים אמתיים האומרים שהקב"ה ברא את העולם - הטבע שהמדע חוקר, והאדם בעל תודעה מוסרית ערכית, מעריכים את עבודת המדעים החוקרים את תפקוד הבריאה שברא הבורא.

ספקנות מדעית מול המסורת הנבואית

כבר בימי הביניים נדרשו חכמי ישראל להתמודד עם שאלות הקשורות למניין השנים ולתיארוך הקוסמוס לפי מסורות שונות,⁶³⁵ וכמובן להתמודד עם טענתם של פילוסופים רבים האומרים שהעולם אינו נברא אלא נצחי. לדוגמה נביא את דברי הכוזרי, המובאים על-ידי רבי יהודה הלוי במאמר הראשון של הספר. המלך שואל את החבר מה דעתו על מסורות שונות המדברות על גיל העולם במונחים של מאות אלפי שנים:⁶³⁶

אמר הכוזרי: איך לא יפגים עליך אמונתך זאת, מה שאומרים על אנשי הדו, כי מקומות יש אצלם ובנינים, וברור אצלם כי יש להם אלף אלפי שנים?

-
- 633 רנה דקארט (1596-1650) פילוסוף ומתמטיקאי צרפתי, נחשב לאבי הפילוסופיה המודרנית, ולאחד ההוגים החשובים והמשפיעים בהיסטוריה המערבית. ב-1637 ייסד דקארט את העקרונות המנחים של השיטה המדעית בחיבורו "מאמר על המתודה": הימנעות מקבלת דעות שאינן ודאיות, חלוקת כל בעיה למספר רב של חלקים, סידור הבעיות בסדר הגיוני מן הקל אל הקשה ולבסוף בדיקה שלא נשמט דבר.
- 634 השימוש במתמטיקה כשפה המאפשרת להבין את חוקות העולם שינה לגמרי את הדרך שבה קודמיו של דקארט עסקו במחקר מדעי (מתוך השיעור).
- 635 ראה דברי הרמב"ם ב"מורה הנבוכים", חלק ב, פרק כט.
- ראה גם פירושו של רבנו בחיי על התורה, פרשת בראשית וגם ויקרא כה-ב.
- 636 ראה ספר הכוזרי מאת רבי יהודה הלוי, מאמר א, פסקאות ס, סא וסז.

כבר אז היו ידועות לחכמי ישראל מסורות שונות בנוגע לגיל העולם. היום מדבר המחקר באסטרופיזיקה על מיליארדי שנים, והסתירה בולטת לעין כול: מצד אחד, לפי המסורת שלנו,⁶³⁷ אנחנו מונים כך וכך שנים ל"בריאת העולם". ומן הצד האחר יש עובדות המצביעות על תיארוך שונה לחלוטין. האם סתירה זו אינה מרוקנת מכל תוכן את אמונתנו באמיתות התורה? תשובת רבי יהודה הלוי מהותית ביותר, גם כיום:

אמר החבר: ... חלילה לאל שתבוא התורה במה שִׁיִּדְחָה ראייה או מופת, אך תבא בנפלאות ושנות המנהגים לבריאת דברים או להפך דבר אל דבר אחר, להורות על חכמת בורא העולם ויכלתו לעשות מה שחפץ, בעת שיחפץ.

"חלילה לאל שתבוא התורה במה שִׁיִּדְחָה ראייה או מופת" רבי יהודה הלוי, קודם כול, נאמן למסורת של חז"ל הקובעים ש"אין מחלוקת במציאות", והוא אף מוסיף שאי אפשר לערער על סמכותו של השכל בנוגע להכרת האמת, אם הדברים הוכחו במופת, כלומר בהוכחה חד־משמעית. אמונת ישראל אינה סובלת דברים שהשכל יכול להוכיח הפכם.

אולם שאלת "חידוש העולם" אינה שאלה מדעית. יש עיקרון מרכזי בשיטת המחקר המדעי הפוזיטיבי והוא שהמדע עוסק אך ורק בתופעות הניתנות לשחזור. תנאי זה הוא תנאי יסודי לכל מחקר מדעי. בריאת העולם אינה ניתנת לשחזור, ולכן, כמעשה חד־פעמי, היא אינה שייכת, בהגדרה, לתחום העיסוק המדעי.

הבחנה זו - בין דברים הניתנים לחקר על־ידי המדע ובין דברים הנמצאים מחוץ לתחום המחקר המדעי הפוזיטיבי, חשובה ביותר. שימוש בשיטת האינדוקציה אינו אפשרי בכל שאלה, והדוגמה הבולטת היא שאלת בריאת

637 מניין זה, המכונה המניין למולד בהר"ד (כלומר, מולד חודש תשרי של השנה שקדמה לבריאת האדם יוצא ביום שני, שעה ה' ור"ד חלקים), מבוסס על שיטתו של ר' יוסי בן חלפתא, המובאת בספר "סדר עולם רבה". מטרתו העיקרית לאפשר חישוב שנת השמיטה בקלות. המניין לבריאה נוסד סמוך לשנת ד'תקל"ו (776 לספירה). קדם לו מניין השטרות, ותחילתו של מניין זה בשנת ג'ת"נ (311 לפנה"ס) למניין יצירה. מניין זה נקרא "המניין למלכות ין", או "המניין הסלוקי". יש לציין שמניין השטרות נמשך במצרים וסביבותיה עד המאה השש־עשרה. הרדב"ז ביטל מניין זה והנהיג גם שם את המניין לבריאה, שכבר התפשט בכל תפוצות ישראל, אולם אצל יוצאי תימן נהוג מניין השטרות עד היום.

העולם. שימוש בשיטת ההקשה - האינדוקציה, המניחה שחוקי העולם לא השתנו מעולם, ולכן ניתן על סמך הנחות מסוימות לחשב אחורה בזמן מה היה המצב בזמן מסוים, ולגלגל קדימה את כל התהליך מחדש על סמך הנחות אלו, אינו תקף מבחינת המתודולוגיה המדעית עצמה, בשאלת בריאת העולם. מאז ימי הביניים, במהלך הדורות, הומצאו הוכחות בעד או נגד. חלק מהוכחות אלו עושות שימוש בנתונים מדעיים, אולם תוקפן אינו שונה מהותית מכל הוכחה אחרת. מול הוכחות אלו מעמיד רבי יהודה הלוי את תוקף המסורת הנבואית של עם ישראל:

ושאלת החדוש והקדמות עמוקה, וראיות שתי הטענות שוות, עד שתכריע החידוש הקבלה מאדם ונח ומשה בנבואה, אשר היא יותר נאמנת מן ההקשה.

כל ההוכחות בעד או נגד שהומצאו במהלך הדורות אינן בבחינת משקל נגד למסורת הנבואית, המונחלת מדור לדור על-ידי חכמי ישראל, והיא היא, מבחינתנו הקובעת מול השימוש בשיטת ההקשה - שיטת האינדוקציה. מדוע? מפני שהמאורע המייסד את אמיתות המסורת הנבואית, המאורע המכונן עבור עם ישראל הוא אירוע היסטורי, שבו נכחו כל בני ישראל. בהקשר זה כדאי להיזכר בדברי הרמב"ם הדן ב"משנה תורה" בתנאים ההופכים את נבואתו של משה רבנו לוודאית. הסברו מבליט אף הוא את הממד ההיסטורי באימות נבואתו של משה רבנו, וכך הוא כותב:⁶³⁸

משה רבנו לא האמינו בו ישראל מפני האותות שעשה, שהמאמין על פי האותות יש בליבו דופי, שאפשר שיעשה האות בלאט וכישוף. אלא כל האותות שעשה במדבר, לפי הצורך עשאן לא להביא ראיה על הנבואה ... ובמה האמינו בו? במעמד הר סיני, שעניינו ראו, ולא זר, ואוזנינו שמעו, ולא אחר האש והקולות והלפידים. והוא ניגש אל הערפל, והקול מדבר אליו ואנו שומעים: משה משה, לך אמור להם כך וכך. וכן הוא אומר 'פנים בפנים, דיבר ה' עימכם' ונאמר 'לא את אבותינו, כרת ה' את הברית הזאת'. ומניין שבמעמד הר סיני לבדו, היא הראיה לנבואתו שהיא אמת שאין בו דופי? שנאמר 'הנה אנוכי בא אליך בעב הענן בעבור ישמע העם

638 הלכות יסודי התורה, פרק ח, הלכה א-ג

בדברי עימך וגם בך יאמינו לעולם'. מכלל שקודם דבר זה, לא האמינו בו נאמנות שהיא עומדת לעולם, אלא נאמנות שיש אחריה הרהור ומחשבה.

"ובמה האמינו בו? במעמד הר סיני, שעיינו ראו, ולא זר, ואוזנינו שמעו, ולא אחר האש והקולות והלפידים" הקב"ה דיבר אתנו בהר סיני.⁶³⁹ מעמד הר סיני הוא אירוע היסטורי, שבו גם משה רבנו וגם בני ישראל היו במדרגת נביאים - לפחות בחלק מן האירוע מבחינת בני ישראל. הרושם שאותו מעמד הותיר על בני ישראל, על העם כולו, מועבר מאז, מדור לדור, והוא הקובע, דרך זיכרון הכלל, את מעמדו של נבואת משה רבנו ואת אמיתות דברי הנבואה עברנו.⁶⁴⁰

ההיסטוריה של עם ישראל היא ההוכחה לאמתות דברי הנביאים. התנ"ך הוא הספר היחיד שבו השחקן המרכזי הוא אני, הקורא אותו ביום שבו אני קורא אותו. התנ"ך אינו ספר על בני ישראל. אני חי את התנ"ך. מצד אחד מסבירה היסטוריית האבות של בני ישראל את הזהות וההיסטוריה שלי, מבחינת "מעשה אבות סימן לבנים",⁶⁴¹ ומן הצד האחר מסבירה היסטוריית הבנים את מה שקרה לאבות. במילים אחרות, אנחנו אלו שחיים את מה שהתורה מספרת על אודות האבות. התורה אינה מדברת על עם וירטואלי, היא מדברת עלינו ואלינו. היא היא תעודת הזהות שלנו.

אתן דוגמה. במשך אלפיים שנה אמרנו בדבקות, וכנגד כל הסיכויים, "לשנה הבאה בירושלים". מדוע אמרנו זאת? מפני שהמשכנו להאמין בדברי הנביאים שדיברו על שיבת ציון. הגוי ששמע אותנו אומר זאת, חשב שאנחנו משוגעים. איך יכול עם בזוי, רדוף להשלות את עצמו ולומר בכל בוקר "אשרינו ומה טוב חלקנו ומה נעים גורלנו". אולם מול מציאות זו - ואנחנו חיים במציאות, עמדה מציאות אחרת המתבטאת בדברי הנביא 'יִשׁ תִּקְוֶה לְאַחֲרֵיתֶךָ נְאֻם יְהוָה וְשָׁבוּ בָנִים לְגְבוּלָם'.⁶⁴² לא הכחשנו את המציאות

639 אנחנו טוענים שבורא עולם דיבר אתנו. אין טענה דומה באף דת. לא הנצרות ולא האסלאם טוענים טענה כזו (מתוך השיעור).

640 שאלתך מעלה שאלה אחרת והיא שאלת אמתות התנ"ך. אם אתה אומר שהתנ"ך הוא המצאה אנושית, אתה אומר במקביל שאנחנו עם ישראל הזייפנים הגדולים ביותר בהיסטוריה, אנחנו השקרנים הגדולים ביותר בהיסטוריה משום שהפצנו את התנ"ך כדבר אלוקים חיים בעולם כולו. לא הפצנו אותו כספר חכמה אנושית עילאית אלא כדבר ה' לעמו ודרכו לעולם כולו. אף אחד בעולם לא העז לעשות דבר כזה (מתוך השיעור).

641 ראה תנחומא לך לך ט, ב"ר מ-ו, ורמב"ן לך לך יב-ו.

642 ירמיהו לא-טז

האימה, הבלתי נסבלת לעתים קרובות שבה חיינו, אולם המציאות מבחינתנו כללה גם את המסורת הנבואית העברית. היום, בדיעבד, קל לנו להבין זאת, אולם במשך כל אותן מאות שנים הפגינו היהודים והוכיחו אמונה אדירה. הם יכלו לשאול את עצמם אם הנאמר על-ידי הנביאים הוא אמת או לא משום שהמציאות היום-יומית סתרה את דבריהם. אולם אנחנו נמצאים היום במצב שונה לחלוטין. יש לנו הוכחות היסטוריות לאמתות דברי הנביאים.

הקושי העיקרי עבור הפרט המתלבט בשאלות אלו הוא שאנחנו חיים היום בעולם שבו אין גילוי נבואי. הנבואה פסקה לפני אלפיים ארבע מאות שנה בערך.⁶⁴³ מבחינה זו שונה עולמנו מעולמם של בני ישראל דאז. לכן, מבחינה רצינונית, קשה לנו - היהודים והלא יהודים כאחד, להבין על מה מדבר התנ"ך. הפילוסופים הראשונים בגון אמרו, למשל, "מכיוון שאין היום גילוי אלוקי, אין נביאים, הווה אומר שלא היה אף פעם גילוי כזה". לדידם האלים לא דיברו מעולם, ולכן אין משמעות לכל הסיפורים שמספרים זקניהם. הכול מיתוס. תגובת עם ישראל להפסקת הנבואה שונה לחלוטין. אנחנו בחרנו להמשיך להאמין בדברי זקנינו, על אף שהמציאות השתנתה, מבחינת 'זכר' מות עולם בינו שנות דר ודר שאל אביך ויגיד זקניך ויאמרו לך!⁶⁴⁴

כאשר אנחנו - כולנו, מאמינים ולא מאמינים, יהודים ולא-יהודים, מתבוננים בעולם, בקוסמוס, אנחנו רואים אך ורק מערכת חוקים קבועים. האם יש דרך שכלית חד-משמעית להכריע בשאלת בריאת העולם או קדמות העולם? תשובת הריה"ל,⁶⁴⁵ תשובת הרמב"ם⁶⁴⁶ היא שלא. אולי זה מפתיע אתכם, אולם כך הם פני הדברים: האדם חופשי לחלוטין לקבוע לכאן או לכאן מבחינה שכלית. אין שום הוכחה שכלית חד-משמעית בשאלה זו. במהלך כל ההיסטוריה נכתבו "הוכחות" על-ידי גדולי הוגי הדעות לכאן או לכאן, והן נסתרו כולן. לכן לא שמו חז"ל דגש על נקודה זו. הם שמו דגש על הדרך שבה אני מכיר את עצמי. האם אני מכיר את עצמי כמקבל את היש שלי מבחוץ - בלי להגדיר בשלב זה מה הכוונה בביטוי זה, או לא? אם אני מכיר את עצמי כתלוי בגורם חיצוני בקבלת היש שלי, גם אתפוס את העולם

643 ראה בהרחבה "סוד מדרש התולדות", חלק א, מבוא ללימוד המדרש.

644 דברים לב-ז

645 ראה ספר הכוזרי, מאמר א, פסקה סז.

646 ראה "מורה הנבוכים", חלק ב, ובמיוחד פרק כט.

החיצון כנברא. אם אני תופס את עצמי כיש, ככבר "קיים", אעדיף לתפוס את העולם כטבע נצחי. זו הכרעה שיפוטית מוסרית. חשוב לזכור ולהפנים שבתקופה של העדר גילוי נבואי אלוקי, האדם הוא באופן טבעי אתאיסט. אנחנו היהודים החיים באותו עולם, בחרנו להמשיך את המסורת הנבואית של העברים. זו האופציה האמונית של עם ישראל, אחרי שפסקה הנבואה. אופציה זו אינה טבעית.

שאלה: האם זה אומר שכאשר הייתה הנבואה קיימת לא היו אתאיסטים?
תשובה: אז היו בעלי עבודה זרה. זו הטעות הקיימת כאשר יש גילוי אלוקי. אפשר בטעות לראות בכל דבר, כמו השמש, הירח, אבן זו או חיה זו, גילוי של ניצוץ אלוקי ולהתייחס לניצוץ ולא למקור. טעות נפוצה היא לראות בעולם, בקוסמוס כולו מקור אלוקי. בסופו של דבר זו טעותו של שפינוזה. אולי הוא העז לומר בקול רם וברור את מה שקודמיו הפילוסופים חשבו בסתר לבם: אין שום ממד טרנסצנדנטלי. האל הוא העולם. אין הפרדה בין האל הבורא ובין העולם הנברא, בין נותן היש ובין מקבל היש. בסופו של דבר אותו "אל" בלתי פרסונלי מתגלה כמפלצת נטולת כל מידה מוסרית. הגרסה המודרנית יותר של תפיסה זו היא הגרסה המדעית המרקסיסטית, שלפיה הכול מנוהל ונובע מחוקים מכנים.

הפילוסוף המרקסיסטי או הסטרוקטורליסטי והיהודי המאמין חיים באותו עולם שאין בו נבואה, ושניהם מתייחסים לאותן תופעות. אולם היהודי, בגלל נאמנותו למסורת הנבואית העברית, רואה מעבר לאותם חוקים עיוורים. זו ההכרעה האמונית שלו. הוא רואה את העולם בדיוק כפי שאחרים רואים אותו - וכך צריך לראות אותו, אולם בנוסף הוא יודע ללא שום פקפוק שאותו עולם אכן נברא, והוא גם יודע מדוע מסתתר הקב"ה במהלך ההיסטוריה.

אני שוב חוזר ומדגיש את ההבדל המהותי, התהומי בין העולם שבו יש גילוי נבואי ובין העולם שבו אין גילוי נבואי. העברי חווה את הגילוי האלוקי, ולכן הדרך שבה הוא תפס את העולם הייתה שונה מזו של היהודי החי אחרי סיום הנבואה. מבחינה חווייתית אין הבדל בין היהודי ובין הפילוסוף. שניהם חווים בדיוק אותו דבר משום ששניהם חיים בעולם שאין בו גילוי נבואי. לכן כאשר שואל היהודי בתמיהה את הלא־יהודי אם הוא אינו רואה שיש בורא לעולם, הלא־יהודי מביט בו בתמיהה בחזרה ושואל את עצמו אם אותו יהודי חי במציאות, או שמא אותו יהודי מנסה להטעות אותו.

מה שהיה עבור העברי חוויה קיומית יום־יומית הפך להיות עבור היהודי

נושא אמוני, המועבר דרך הזיכרון והנלמד בבית המדרש. מה שהיה עבור העברי לניסיון חיים הפך להיות עבור היהודי לדת, במובן של החלטה רצונית לסמוך על המסורת הנבואית העברית. היהודי נשאר נאמן, מרצונו החופשי,⁶⁴⁷ לניסיון החיים של העברי, גם אם עקב החלטה זו הוא חי במתח מתמיד בין אמונתו ובין הדרך שבה הוא תופס, בדומה לגוי, את העולם.

ידיעה אובייקטיבית או סובייקטיבית

נחזור לענייננו. עם ניוטון מתחילה הפיזיקה להתפתח על בסיס מתמטי מוצק. ניוטון ניסה לבסס את תמונת העולם על חוקים שקיומם אינו תלוי ביכולתו של האדם להכירם.⁶⁴⁸ לדידו מושגי המרחב והזמן הם מושגים מוחלטים,

647 הגמרא במסכת שבת בדף פח ע"ב אומרת בשם רב אבדימי בר חמא בר חסא שמתן התורה היה בכפיה: "מלמד שכפה הקב"ה עליהם את ההר כגיגית". לאחר מכן היא קובעת שבימי מרדכי ואסתר קיבלו אותה היהודים שוב "הדור קבלוה בימי אחשורוש דכתיב קימו וקבלו היהודים קיימו מה שקיבלו כבר". בפעם הראשונה, בהר סיני, לא הייתה אפשרות לסרב משום שמי יכול לסרב כאשר בורא עולם מתגלה בכבודו ובעצמו? אולם בימי מרדכי ואסתר, מסתלקת הנבואה, ולכן האדם חופשי לקבל או לדחות. בימי מרדכי ואסתר, העברי הופך ליהודי - "מרדכי היהודי". שינוי זהותי זה מתבטא, בין היתר, בהחלטה של היהודי, על אף הפסקת הנבואה, להמשיך את המסורת העברית, המסורת הנבואית שהתחילה, מבחינת הכלל, בהר סיני. החלטה זו אינה כפויה אלא היא כל כולה רצונית מצד היהודי, שעל אף שאין לו שום התנסות חווייתית של מהות הנבואה, מחליט ללא כפיה כלשהי, להתנהג בהתאם לתורה שניתנה במקור לעברי בכפיה. זאת האופציה הדתית של היהודי (מתוך שיעורי הרב על מסכת שבת).

648 ראה ספרו של ניוטון "העקרונות המתמטיים של פילוסופיית הטבע" (Philosophiae Naturalis Principia Mathematica).

הגישה האובייקטיבית רואה בזמן ממד מציאותי מוחלט, המוגדר בצירוף עם ממד המרחק. על פי גישה זו לכל גורם במציאות יש שני מאפיינים עיקריים: נקודת הזמן שבו הוא מוגדר, והמיקום שבו הוא נמצא, ואלו מגדירים היסודיים של כל הגורמים במציאות. גישה זו מתארת מציאות קיימת, שהיא אוסף של כל הנתונים הקיימים בפועל. הזמן מוחלט, במובן זה, והוא אינו תלוי בקיומם של גורמים המכילים אותו. על-פי גישה זו הזמן קיים באופן תיאורטי גם בלא שיהיה קיים כל גוף הנמדד ביחס אליו. הפילוסוף והמתמטיקאי לייבניץ התנגד לגישה זו ופיתח גישה סובייקטיבית, שעל פיה הזמן הוא נגזרת של התודעה (ולא להפך), כלומר הזמן הוא ביטוי של יכולת התודעה להבחין בשינויים ולחוות אותם, ואין לו משמעות בזכות עצמו. גישה זו מבטלת את מושג הזמן כמושג מוחלט, ורואה בזמן עיקרון יחסי ליכולת התפיסה האנושית. יחידות הזמן, על-פי גישה זו, אינן קבועות בפועל, אף על פי שהגדרתן קבועה. לפי לייבניץ פרק הזמן הכלול ביממה הוא תחושת הזמן הסובייקטיבית של כל אדם, ובה הוא חש כי כדור הארץ השלים מחזור שלם. אם האדם חש כי עבר זמן רב (דוגמה, בעקבות יום מלא בהתרחשויות נפשיות), אזי היממה הייתה ארוכה יותר מאשר אילו חלף זמן מועט יותר.

אובייקטיביים.⁶⁴⁹ הפילוסופים שהבינו את משמעות המהפכה של ניוטון ניסו לבדוק אם אכן ניתנים עקרונות המכניקה החדשה לאימות. הבולט שבהם היה הפילוסוף עמנואל קאנט,⁶⁵⁰ שהושפע מאוד מעבודותיו של הפילוסוף דויד יום, שביקש לערער את עקרון הסיבתיות ואת הנחות היסוד של הפיזיקה החדשה הניוטונית.⁶⁵¹ יום ביקש גם לערער את עקרון האינדוקציה, שלפיו ניתן ללמוד מן העבר בנוגע לעתיד. שאלתו הייתה כיצד ניתן לקבוע כלל שממנו יהיה ניתן להקיש על מה שיקרה? ניתן לומר שהעתיד צריך להיות דומה לעבר בשל הכרח לוגי, אולם יום העיר כי אנו יכולים לחשוב על עולם כאוטי וחסר חוקים שבו אין לעתיד כל קשר לעבר, או עולם שהוא בדיוק כמו שלנו עד להווה, כאשר הוא משתנה לגמרי החל ברגע הבא. מסקנתו הייתה שאין שום דבר שמכריח לוגית את עקרון האינדוקציה.⁶⁵²

649 עם המצאת תורת היחסות הפרטית והכללית של אלברט איינשטיין, הוכחו הנחות אלו כלא נכונות. תורת היחסות הפרטית קובעת שהזמן הוא יחסי, ומדידתו תלויה בצופה ובמהירותו. תורת היחסות הכללית קובעת שקיים רצף "מרחב־זמן" הניתן לעיקום על־ידי קיומם של גופים בתוכו.

650 עמנואל קאנט דן בספרו "בקורת התבונה הטהורה" בגבולות התבונה האנושית. קאנט מוכיח שיש הבדלה בין עולם כפי שהוא נתפס בתבונתנו ("עולם התופעות") ובין הדבר־כשהוא־לעצמו. בעוד שעולם התופעות הוא העולם שאותו אנו חווים, באמצעות חושינו, אל הדבר־כשהוא־לעצמו אין לנו גישה ישירה, ואין דרך לחקור אותו באופן ישיר. קאנט מדגיש שעולם התופעות אינו מנותק מהדבר כשהוא לעצמו אלא יש ביניהם קשר. הדבר כשהוא לעצמו מתבטא בעולם התופעות בגילויים השונים של חושינו. קאנט טוען כי גבול המחקר שלנו נמצא בעולם התופעות בלבד. אנו יכולים באמצעות המתודה המדעית לחקור את המסגרת שבה פועל עולם התופעות, כפי שהחל המדע לעשות כבר בתקופתו. אנו יכולים לדון בקטגוריות שתבונתנו מניחה מראש על עולם התופעות כאילו היו מהות, אולם אין אנו יכולים לחקור באופן מהותי את הדבר כשהוא לעצמו.

651 דויד יום (1711-1776) - David Hume, הוא פילוסוף והיסטוריון סקוטי, השייך עם ג'ון לוק וג'ורג' ברקלי לאסכולת הפילוסופים האמפיריציסטים האנגלו־סקסית. קאנט אמר עליו שהוא העיר אותנו מתרדמתו הדוגמנית.

יום ביקש לבדוק את עקרון הסיבתיות באופן הבא: כאשר אירוע אחד מתרחש לפני אירוע שני, רוב האנשים סוברים כי אנו מודעים לקשר בין השניים, שגורם לאירוע השני לקרות לאחר הראשון. יום העיר כי על אף שאנחנו חשים את שני האירועים, איננו חשים את הקשר ההכרחי ביניהם. לדידו כאשר אנו רואים כי שני אירועים תמיד קורים יחד, אנו יוצרים ציפייה שכאשר יקרה האירוע הראשון, יבוא השני אחריו. יום שאל מהו מקור ציפייה זו ותשובתו הייתה שהיא בגדר של אמונה אינסטינקטיבית המבוססת על ההרגלים של מערכת העצבים.

652 יום גם שאל על סמך מה אנחנו קובעים את אמינות עקרון האינדוקציה בעתיד. נניח שעיקרון זה תקף בעבר, האם אנחנו יכולים בוודאות לדעת שהוא יהיה גם נכון בעתיד? תשובתו הייתה שאמירה זו מניחה את המבוקש ומשתמשת בטיעון מעגלי, שכן היא

בעקבות עבודותיו של יום, שאל קאנט שאלה בסיסית - מה ניתן לדעת, ובהקשר לנושא המעסיק אותנו, האם אפשר לתפוס את העולם באופן אובייקטיבי במנותק מן האדם וחושיו או לא? תשובתו של קאנט היא שאם ברצונה של הפילוסופיה להגיע לוודאויות בדבר העולם החיצוני לאדם, עליה לזנוח את הנחת "החיצוניות", שלפיה האדם הוא רק צופה ומתבונן פסיבי ולאמץ במקומה גישה אקטיבית, שלפיה הכרת האדם קובעת קביעות בעולם התופעות.⁶⁵³ למשל, האם קיים זמן א־פריורי מכל תודעה אנושית או לא?⁶⁵⁴ תשובתו של קאנט היא שהיכן שהאדם הוא, שם הוא מכונן את העולם על־ידי הכרתו; היכן שהאדם הוא, שם הוא מרכז היקום הנברא. אין משמעות לזמן בלי אדם. על־ידי הכרתו יוצר האדם משמעות. לדברי קאנט מכונן האדם את היקום בעזרת תבונתו.

ניתוחיו של קאנט השפיעו רבות על כל העולם הפילוסופי, ומאז השתנו פני הפילוסופיה ללא היכר.⁶⁵⁵ קביעתו של קאנט, שאין משמעות לזמן ללא

עצמה משתמשת באינדוקציה, כלומר הטענה שמה שתמיד עבד בעבר יעבוד גם בעתיד. יום כנראה חשב שבדיקו כמו במקרה של הסיבתיות, גם כאן אין לנו שום יכולת להוכיח את האינדוקציה אלא אנו פשוט מאמינים בה.

653 קאנט טוען כי קיים עולם חיצון ממשי, אולם אין אנו מכירים ממשות זו כפי שהיא בדרך ההכרה הבלתי אמצעית. הכרתנו מותנית בפעולתם של חושינו ומנגנון החשיבה שלנו, המסננים ומעבדים אותה. תהליך הסינון והעיבוד הוא ההופך את הכרתנו לרציונלית.

654 הזמן נתפס דרך חושיו של האדם ותפיסת הזמן של האדם ייחודית לו, והיא שונה מן התפיסה של בעלי החיים. למשל, גם לזבוב יש מערכת חושית, אולם הוא אינו תופס את הזמן באותה צורה כמו האדם. הזבוב תופס את הזמן בצורה הרבה יותר אטית מן האדם. הוא גם אינו תופס את המרחב כמו האדם. החוקרים העוסקים בתחום הפסיכולוגיה הניסויים ערכו ניסויים רבים בתחום זה, כדי להבין איך תופס כל בעל חיים את הזמן (מתוך השיעור).

655 קאנט קבע שאפשר לחקור את עולם התופעות חקירה ניסיונית משום שאנחנו מצוידים בדימויים ובמושגים הנתונים לנו מלכתחילה, א־פריורי. הדמויים א־פריורי ההכרחיים להכרתנו הם דימוי המרחב ודימוי הזמן. הראשון הוא הבסיס של כל הסתכלות חיצונית, והשני אופן ההסתכלות הפנימית. מדבריו עולה שהזמן והמרחב אינם מושגים ניסיוניים אלא מסגרות הבנויות בתוך שכלנו ושבתוכן מסתדרים הדברים והאירועים בצורה המאפשרת לנו לתפוש את העולם כחטיבה אחת מסודרת.

נציין שבנקודה זו הושפע קאנט מן האקסיומות של הגאומטריה האינקלידית ומן האמירות של ניוטון על אודות המרחב המוחלט. אמנם מאז הומצאה תורת היחסות הכללית של אינשטיין המתבססת על גאומטריה לא־אינקלידית. תורה זו אומתה באופן ניסיוני והיא קובעת שהחומר מעצב את המבנה הגאומטרי של המרחב שמסביבו. גם תפיסת הזמן של קאנט, הנובעת מעבודתו של ניוטון, מתבררת היום כבעייתית ביותר. קאנט טען כי קיים זמן אחד בלבד, וכי מדימויו של הזמן כהסתכלות פנימית מלכתחילה מתבקשת המסקנה שלא ייתכן שיתקיימו בבת אחת זמנים שונים. תורת היחסות הפרטית של אינשטיין הפריכה דעות אלו לגמרי.

אדם, אינה חדשה לחכמי ישראל, ואנחנו כבר מוצאים דברים דומים בספרו של רבי אברהם ביבאג'ו, הנקרא "דרך אמונה". רבי אברהם ביבאג'ו חי בספרד במאה החמש-עשרה, כשלוש מאות שנה לפני קאנט, והוא מגדיר את עצמו כתלמיד הרמב"ם, ולא כפילוסוף. בעל "עבודת הקודש", רבי מאיר אבן גבאי, מצטט אותו בהקשר זה.

זמן בכוח וזמן בפועל

בעלי המדרש כבר עשו הבחנה בין מהות הזמן במהלך ששת ימי המעשה, לפני הופעת אדם הראשון, ובין מהות הזמן האנושי:

זיהי ערב ויהי בקר יום הששי אמר רבי יודן: זו שעה יתירה שמוסיפין מחול על קדש ובה נגמרה מלאכת העולם, על כן כתיב הששי. אמר רבי סימון בר מרתא: עד כאן מונין למנינו של עולם, מיכן ואילך מונין למנין אחר.

בראשית רבה, פרשה ט-יד

השאלה העומדת לדיון במדרש זה היא מהי מהות הזמן לפני בריאת אדם, המסוגל לחוש ולתפוס אותו. לפי רבי סימון עלינו לעשות הבחנה בין הנאמר במהלך ששת ימי המעשה, בהעדר כל אדם, ובין הנאמר לאחר מכן, כאשר נברא האדם, היכול לחוש, לתפוס את מושג המֶשֶׁך, וממנו את מושג הזמן. במילים אחרות, האם קיים זמן אובייקטיבי, ללא שום קשר לתודעת האדם, או לא. שאלתו של קאנט דומה אפוא לשאלת המדרש.

הספר הבולט והחשוב בעולם היהודי, בתקופה המודרנית, המתייחס לכל השאלות האלו, הוא ספרו הלא כל כך מוכר, לצערי, של רבי שם טוב גפן - "הממדים הנבואה האדמתנות"⁶⁵⁶ למדתי חלקים מן הספר עם הרב צבי יהודה זצ"ל. הרב שם טוב גפן, שהיה מודע היטב לדברי קאנט,⁶⁵⁷ מבחין בין סדר

656 הרב שם טוב גפן (1856-1927) עסק הרבה באמונה, בקבלה ובפילוסופיה של המדע. במאמרו "מעשי בראשית והאדמתנות" דן הרב בסתירה לכאורה בין הגאולוגיה לבריאת העולם. הרב קוק כתב אליו "הנני מקוה שסוף כל סוף ימצאו יחידי סגולה בעלי נפש עדינה... שיבאו לידי הכרה, שהכרת רוחו של כת"ר והוצאת ספריו לאור עולם היא עובדא חיונית בדורנו".

657 ראה "הממדים הנבואה האדמתנות" - "מעשה בראשית והאדמתנות", עמ' 226: ... כי

הברואים ובין משך הזמן.⁶⁵⁸ בנוגע לסדר הברואים, אין מחלוקת שזהו נתון מציאותי, וכפי שהזכרתי כבר בתחילת השיעור, התורה אינה חולקת על המציאות. אולם בנוגע למשך הזמן של כל התהליך, אין לנו כל אפשרות לדעת את משכו משום שעלינו להבחין בין שני סוגי זמן במהלך מעשה בראשית: הזמן שבכוח והזמן שבפועל, בדומה לנאמר במדרש "עד כאן מונין למנינו של עולם" הזמן שבכוח, "מיכן ואילך מונין למנין אחר" הזמן שבפועל.

הזמן שבפועל הוא הזמן של האדם ההיסטורי,⁶⁵⁹ והאדם ההיסטורי לפי התורה מופיע החל מן הפסוק 'זֶה סֵפֶר תּוֹלְדֹת אָדָם בְּיוֹם בְּרָא אֱלֹהִים אָדָם בְּדִמּוֹת אֱלֹהִים עָשָׂה אֹתוֹ'.⁶⁶⁰

אם עבור ניוטון הזמן קיים אֶפְרִיורי כאובייקט מתמטי מוחלט,⁶⁶¹ ללא קשר להימצאות האדם, עבור קאנט אין זה המצב: הזמן, כמו המרחב, אינו קיים בפני עצמו. הוא חלק ממבנה תפיסתי-תודעתי, המשמש אותנו להבנת

צורות הזמן והמקום אינן נמצאות כלל בעצם הדברים, כמו שהם לעצמם, רק הן צורות נוספות מהאדם המקבל את הרגשות-הדברים, ממש כמו הצבע, החם והקר כדומה להם, שכל צורות ההרגשות האלה אין להן מציאות, כי אם, בנפש האדם המרגיש בלבד ולא חוצה לה ...

658 שם, עמ' 227: כי בעוד, אשר עלידי החפירות בעומק האדמה, שנעשו בימים האחרונים במקומות שונים, הננו רואים סדר השתלשלות הברואים והתהוות היצורים, זה אחר זה, אין בעין: בשדרות היותר תחתונות, ומזה היותר קדומות, הננו מוצאים בהם רק דוממים לבד, בשדרות שאחריהן - גם צמחים ובשדרות העליונות - מלבד הצמחים גם בעלי חיים, עד שבשדרות היותר עליונות, ועם זה גם יותר מאוחרות, הננו מוצאים כבר את שרידי האדם הקדמוני, הנה להפך, המשך-זמן המאורעות ההן, אין יכול לדעת עליו אדם מעולם בחושי המורגלים, שהננו מוצאים בו היום. והטעם פשוט מאד, לפי שכל השתלשלות הברואים זה אחר זה היתה עוד טרם נברא אדם על פני האדמה ...

659 שם, עמ' 234: ... להעולם אין יותר מזמן היות האדם ההיסטורי, האדם של "תולדות האדם" בשפת התורה, ומפני מה? מפני שרק עמו, כלומר עם האדם ההיסטורית, ועל ידו, מתחילה מציאות של הזמן, ורק אתו יחד תופיע צורתו של הזמן, אשר רק על פיה, כלומר, על-פי אותה הצורה דווקא, הוא נקרא בשם "זמן" ובאין אדם כזה, לאמר, האדם התולדתי, ואתו יחד הלא יחסר גם הזמן, בצורתו התולדתי - היה אתם יחד, עם צורת הזמן התולדתי והאדם התולדתי, נעדרות גם הצורות האלה של הנמצאים שבהן נכיר את הנמצאים ורק עלידיהן יתוודעו לנו הנמצאים ...

660 בראשית ה-א
אמנם יש לדייק בזה משום שלאמתו של דבר מתחילה היסטוריית האדם בעולם העשייה מן הפסוק 'וַיֵּעַשׂ יְהוָה אֱלֹהִים לְאָדָם וּלְאִשְׁתּוֹ כְּתַנּוֹת עוֹר וַיִּלְבָּשֵׁם', כלומר מפרק ג, פסוק כא. אולם אין סתירה ואפשר ליישב את הנושא בנקל (מתוך השיעור).

661 תורת היחסות הפרטית של אלברט איינשטיין משנה לגמרי את תפיסת הזמן של הפיזיקה של ניוטון. אין זמן ומרחב מוחלטים - ככל שמערכת ייחוס נעה במהירות גבוהה יותר (עם מהירות האור כחסם עליון), ממד האורך של המערכת בכיוון התנועה מתכווץ ביחס לצופה ניח, והזמן המקומי שלה מתקדם לאט יותר מנקודת מבטו של אותו צופה.

חוויותינו החושיות. הזמן הוא נגזרת של התודעה האנושית. אם אין אדם, אין "זמן". לפי ההסבר של הרב שם טוב גפן, ללא אדם, יש רק "זמן בכוח". אין זמן "היסטורי".

התפתחות העולם

שאלה: האם המושג "אבולוציה" מקובל על חכמי ישראל?
תשובה: הרב קוק דן בספרו "אורות הקודש" בעצם המושג וכותב בפירושו שאין שום בעיה לקבל את המושג הזה. הוא מכנה את שיטתו של דרווין וממשיכי דרכו "תורת ההתפתחות". הוא אף כותב שהיא תביא בסופו של דבר לידי התפתחות אמונית רוחנית ו"לעומק אמונה יותר עליונה, ויותר מאירה ומחיה, מאותה ההבנה הפשוטה שהאירה לפני התגלות הפרץ".⁶⁶² כך כותב הרב.⁶⁶³

תורת ההתפתחות ההולכת וכובשת את העולם כעת, היא מתאמת לרוי עולם של הקבלה יותר מכל התורות הפילוסופיות האחרות. ההתפתחות, ההולכת במסלול של התעלות, היא נותנת את היסוד האופטימי בעולם, כי איך אפשר להתיאש בשעה שרואים שהכל מתפתח ומתעלה. וכשחודרים בתוכיותו של יסוד ההתפתחות המתעלה, אנו מוצאים בו את הענין האלוקי מואר בבהירות מוחלטת, שדווקא אין סוף בפועל, מחולל הוא להוציא אל הפועל מה שהוא אין סוף בכח.

הרב אינו הראשון המתייחס למושג ההתפתחות. קדמו לו גדולי המקובלים ואפשר למצוא ביטויים שונים של רעיון זה כבר בכתבי הרמח"ל

662 ראה "אורות הקודש", חלק ב, עמ' תקמז.

663 "אורות הקודש", חלק ב, עמ' תקלז.

ראה גם הערות הרב הנזיר ב"מבוא לאורות הקודש", עמ' ח: התעלות העולם, הדורית, התמידית, שיסודה בחכמה הפנימית, אינה מפורשת בה כל צרכה, אלא לרמח"ל, בספר דעת תבונות, ובקל"ח פתחי חכמה, שמשם הובא והעמד בראש מערכת התעלות העולם, כזוהר ואדרות במערכות המאמרים הקודמים, בהסכמות הרב ז"ל, שאמר, כדאי הוא רמח"ל לזה.

שם, עמ' יב: התעלות העולם, יסוד זה אולי חדש הוא בספרותנו המקורית, תורת ההתפתחות, בדורות, גם היא אצורה בחכמה הפנימית, בתורת השבירה ועולם התקון, אך מפורש לא נאמרה והובררה, כי אם מפי רמח"ל, בספר קל"ח פתחי חכמה.

התפתחות או אבולוציה אקראית?

למשל.⁶⁶⁴ התורה אינה מתארת עולם סטטי. כבר הזכרתי את הדרש על הפסוק המסיים את מעשה בראשית 'וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת יוֹם הַשְּׁבִיעִי וַיְקַדֵּשׁ אֹתוֹ כִּי בּוֹ שָׁבַת מְקַל מְלֹאכְתּוֹ אֲשֶׁר בָּרָא אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת'.⁶⁶⁵

כל מה שנברא בששת ימי בראשית צריכין עשייה, הדא הוא דכתיב 'אשר ברא אלוקים לעשות' אשר ברא ועשה אין כתיב כאן, אלא לעשות לומר שהכל צריך תיקון.

בראשית רבה, פרשה יא-ו

האם ההתפתחות רציפה?

המילה "התפתחות" שייכת ללקסיקון של תורת האבולוציה. אצל חז"ל אנחנו מוצאים שני מינוחים אחרים, הראשון לקוח מן המקרא עצמו - "תולדות",

664 ראה ב"ר ג-ז: ... מכאן שהיה סדר זמנים קודם לכן ...
ראה "דעת תבונות", סימן מ: ... אך אין זה עדיין סוף בירור הייחוד, אלא שסוף דבר מכוח שלמותו יעדר באמת החסרון, וישאר הכל מתוקן בכוח ממשלת טובו השולט לבדו, אז נקרא שנגלה בפועל. ואמנם תראי מה יוצא מזה - כי הנה זה ודאי יגרום שאף על פי שהנבראים נבראו בחסרונם, אך לא יהיה החסרון מום קבוע בהם, אלא אדרבה מום עובר, מום שצריך לעבור על כל פנים, אלא שהרבה דרכים ימצאו להעביר אותו. ותביני שורש כל זה. כי הנה החסרון הוא לא נולד אלא מהסתר פניו של האדון ב"ה, שלא רצה להאיר פניו על נבראיו מתחלה מיד, שיהיו שלמים בתחילה, אלא אדרבה, הסתיר פניו מהם והשאירם חסרים, כי הנה אור פני מלך - חיים ודאי, והסתרו הוא מקור כל רע, ועוד נדבר מזה לקמן בס"ד. אבל כיון שהכוונה התכליתית בהסתר הזה אינה להיות נסתר, אלא אדרבה ליגלות אחר כך, ולהעביר כל הרעה שנולדה רק מן ההסתר ההוא, הנה על כן שם לו חוק ומשפט לגלות פני טובו הנסתרים; וזה או על-ידי מעשים שיעשו בני האדם, הם המה המשפטים והתורות אשר נתן לנו תורתו תורת אמת, אשר יעשה אותם האדם וחי בהם בחיים הנצחיים, כי שכר מצווה - מצווה, הוא הארת פניו ית"ש, שהסתיר אותם מן האדם בתחילת יצירתו; כי הנה על כן לעמל נברא, בהיות היצר שולט בו, ורבה רעתו עליו בכל מיני חסרונות, והריחוק אשר לו מאור החיים; ומעשי המצוות מאירים עליו האור הגנוז, עד שבהשלימו חוק מצוותיו, נשלם עצמו עימהם לאור באור החיים האלה ...

ראה גם דברי הרמח"ל ב"קל"ח פתחי חכמה" והערות הרב הנזיר ב"קול הנבואה", בעמ' שו: השיטה האלוקית המיוחדת לרמח"ל ב"קל"ח פתחי חכמה, יסודה בתעלות העולמות, הקרובה אל תורת ההתפתחות החדשה.

כלשון הפסוק 'אֵלֶּה תּוֹלְדוֹת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וגו''⁶⁶⁶ והשני "תיקון העולם". שני מינוחים אלו באים לבטא את הרעיון שהעולם נתון להיסטוריה בעלת תכלית מוגדרת היטב על-ידי הקב"ה בתורה עצמה, כפי שלמדנו בשיעור על "המשמעות האנושית של משך הזמן" ובשיעור על "תיקון העולמות". העולם הוא דינמי, ואפשר לאמץ בשפה המודרנית את המושג "התפתחות" כדי לתאר דינמיות זו, בתנאי שאנחנו מוסיפים מיד שדינמיות זו מובילה לתכלית מוגדרת היטב. מרכיב זה חסר בדרך כלל לא רק אצל המדענים העוסקים בתחום האבולוציה אלא גם אצל הפילוסופים, כמו ברגסון, המשתמשים ברעיון ההתפתחות כאבן יסוד בשיטתם הפילוסופית.

בעיה עיקרית הנוגעת לתיאוריה של דרווין, מבחינת הנאמר בתורה, היא שהוא מתאר התפתחות רציפה, החל ממינים פשוטים ביותר עד האדם.⁶⁶⁷ מכאן הדעה הרווחת שהאדם הוא בסך הכול סוג מסוים של קוף שעבר מספר מוטציות, ולכן הוא התפתח בכיוון שונה מסוגים אחרים של קופים. בייחוד - ומסיבות בלתי ידועות, השקיע האדם בפיתוח מוחו, במקום להשקיע בפיתוח חלקים אחרים של גופו, בדומה לשאר בעלי חיים ממשפחת היונקים. לכן אני מבקש לדון בשאלה מרכזית זו: האם תיאור התפתחותי רציף זה תואם את הנאמר בתורה?⁶⁶⁸ תוך עיון בשאלה זו, נבין את משמעות המילה "התפתחות" לפי התורה.

נענין קודם כול בפסוק כד שבפרק הראשון של התורה, המגדיר את מחשבת הבריאה ליום השישי של ימי המעשה:

666 בראשית ב-ד

667 דרווין לא חידש את רעיון האבולוציה של המינים. תורות אבולוציוניות היו קיימות עוד לפניו. סבו של דרווין, ארסמוס דרווין פרסם באנגליה ב-1799 ספר בשם זואונומיה, שדגל באבולוציה של המינים. קדמו לדרוין הוגים נוספים שהבולט שבהם היה הצרפתי ז'אן בפטיסט למארק (1744-1829), שפרסם ב-1809 תיאוריה אבולוציונית שיטתית, שעשתה שימוש ברעיון המקובל של הורשת תכונות נרכשות. דרווין הציע מנגנון המסביר התפתחות כזו. תרומתו העיקרית התבטאה בזיהוי ה"בררה הטבעית" כמנגנון האבולוציוני.

668 האם תיאור התפתחותי רציף תואם את ממצאי המדע העכשווי או לא? אני משאיר את העיסוק בשאלה זו לחוקרים בתחומים השונים הרלוונטיים. עד כמה שידוע לי, התשובה כנראה שלילית. למשל, לא נמצאו כל אותם מינים ביניים האמורים לגשר בין ממצאי המאובנים ובין המינים הנוכחיים. גם ההתקדמות בתחום הביולוגיה המולקולרית מעלה מספר סימני שאלה בנוגע למנגנון הבררה הטבעית. אולם אין זה עיסוקי כרב. עלי להסביר לכם מה אומרת התורה ועל איזה סוג אבולוציה היא מדברת, ומדוע האדם הוא בריאה חדשה, שונה מכל שאר בעלי החיים (מתוך השיעור).

התפתחות או אבולוציה אקראית?

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים תּוֹצֵא הָאָרֶץ נֶפֶשׁ חַיָּה לְמִינָהּ בְּהֵמָה וּרְמֵשׁ וְחַיְתוֹ אֶרֶץ לְמִינָהּ
וַיְהִי כֵן

פשט הפסוק אינו ברור: האם משמעות המילה 'לְמִינָהּ' בחלקו הראשון של הפסוק היא למינה של הארץ או למינה של הנפש? האם הציווי הוא להוציא נפש חיה המתאימה למינה של הארץ, או להוציא כל נפש ונפש למינה ולסוגה? על-פי האפשרות הראשונה משמעות הנאמר היא שקיים מין אחד ויחיד - מין "אוניברסלי" המתאים למחשבת הבריאה והראוי להיקרא נפש חיה. על-פי האפשרות השנייה משמעות הנאמר היא שיש יותר ממין אחד היכול להתאים לציווי הבורא ולהיות בגדר של "נפש חיה", כאשר כל מין ומין הוא בעל תכונות מיוחדות וייחודיות לו. כדי לענות לשאלה זו, עלינו לפנות לבעלי המסורה ולראות איך הם הטעימו את המילה 'הָאָרֶץ' והמילה 'חַיָּה' בפסוק:

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים תּוֹצֵא הָאָרֶץ נֶפֶשׁ חַיָּה לְמִינָהּ בְּהֵמָה וּרְמֵשׁ וְחַיְתוֹ אֶרֶץ לְמִינָהּ
וַיְהִי כֵן

המילה 'הָאָרֶץ' מוטעמת בגרש והמילה 'חַיָּה' בפשטא, לומר לנו שהקריאה העיקרית של הפסוק היא הקריאה המחברת לְמִינָהּ עם הָאָרֶץ כיחידה אחת. התכונה של להיות "נפש חיה" אמורה להיות משותפת לכל אותם בעלי חיים המוזכרים בהמשך הפסוק.

לשון אחר: אם נשאל את עצמנו כמה קטגוריות מוזכרות בפסוק, לכאורה אפשר לענות שלוש - בהמה, רמש וחית הארץ, או ארבע - נפש חיה, בהמה, רמש וחית הארץ, לפי הבנתנו את פשט הפסוק. משמעות הבהנה הראשונה היא שיש באפשרות הבהמה, החיה והרמש להיות בעלי התכונה של "נפש חיה", וקריאה זו היא הקריאה העיקרית.

לפי תכנון הבורא הבהמה, הרמש וחית הארץ הם צורות שונות של מימוש מחשבת הבריאה לאותו יום שישי, וכולם אמורים להיות "נפש חיה". וכך משמע מן הפסוק הבא - פסוק כה, המתאר בעולם העשייה את ביצוע צו הבורא: **וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת חַיַּת הָאָרֶץ לְמִינָהּ וְאֶת הַבְּהֵמָה לְמִינָהּ וְאֶת כָּל רֶמֶשׂ הָאֲדָמָה לְמִינָהּ וַיֵּרָא אֱלֹהִים כִּי טוֹב.** תיאור זה תואם את הנאמר בסוף הפסוק הקודם, שממנו עולה שהביצוע לא עמד בהתאמה מלאה עם הציווי:

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים תּוֹצֵא אֶרֶץ נֶפֶשׁ חַיָּה לְמִינֵהּ בְּהֶמָּה וְרֶמֶשׂ וְחַיְתוֹ אֶרֶץ לְמִינֵהּ וַיְהִי כֵן. - ולא בדיוק מה שרצה הקב"ה שיהיה.⁶⁶⁹
 ננסה להבין מה נאמר בפסוק המתאר את ביצוע צו הבורא בעולם העשייה:

וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת חַיַּת הָאָרֶץ לְמִינֵהּ וְאֶת הַבְּהֵמָה לְמִינֵהּ וְאֶת כָּל רֶמֶשׂ הָאֲדָמָה לְמִינֵהוּ וַיֵּרָא אֱלֹהִים כִּי טוֹב

אין, לגבי אף אחד מן המינים המוזכרים בפסוק, אזכור של תכונת ה"נפש חיה". אמנם רש"י מסביר בד"ה "נפש חיה" על בפסוק ז של פרק ב, ששני מינים - הבהמה והחיה, אף "נקראו נפש חיה", אולם אין התאמה בין מימוש מחשבת הבריאה על-ידי הארץ ובין מחשבת הבריאה עצמה, כפי שאנחנו למדים זאת מן הביטוי 'וַיְהִי כֵן'.

התורה מספרת קודם כול מה קרא בעולם הבריאה וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם בְּצַלְמוֹ בְּצֶלֶם אֱלֹהִים בָּרָא אֹתוֹ זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָא אֹתָם,⁶⁷⁰ ולאחר מכן מה קרא בעולם היצירה וַיִּיצֶר יְהוָה אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם עָפָר מִן הָאֲדָמָה וַיִּפַּח בְּאַפָּיו נְשֵׁמַת חַיִּים וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה.⁶⁷¹ אנחנו צריכים לחכות להתערבותו הישירה של הבורא, בעקבות כישלון הארץ, כדי שהמצב ישתנה ושאותה נפש חיה תופיע.

נסכם את אשר למדנו עד כה: בורא העולם ציווה את הארץ להוציא מתוכה, באופן "טבעי" מספר בעלי חיים ושכולם יהיו בעלי תכונת ה"נפש חיה". בפועל זה לא קרה אצל אף אחד ממינים אלו אלא באופן מינורי אצל הבהמה והחיה, לפי פירושו של רש"י.

בשלב זה עלינו לשאול את עצמנו מה הם המאפיינים של אותה "נפש חיה", ומה היה חסר לאותם מינים כדי שהתורה תייחס להם את התואר "נפש חיה"? כדי להבין נקודה זו, נחזור לדברי רש"י המסביר מהו ההבדל בין הבהמה והחיה ובין האדם: "אף בהמה וחיה נקראו נפש חיה, אבל זו של אדם חיה שבכולם שנתווסף בו דעה ודיבור". אנחנו מבינים בנקל את ההבדל ברמת הדיבור בין החיה ובין האדם. אולם מה ההבדל בין דעת החיה ובין דעת האדם, ובכלל מהי דעת? דעה היא התגלות המידות דרך הנשמה. אדם

669 ראה בהרחבה "סוד מדרש התולדות", חלק ג - ויהי כן.

670 בראשית א-כז

671 בראשית ב-ז

ללא נשמה, ללא דעת הוא גולם, כפי שהמדרש אומר "בשעה שברא הקדוש ברוך הוא את אדם הראשון גולם בראו".⁶⁷² הקב"ה צריך להתערב ולהפיח נשמה באפיו של אותו גולם, כדי שהוא יוכל להתעלות למדרגה של נפש חיה של ממש:

זיפח באפיו מלמד שהעמידו גולם מן הארץ ועד הרקיע וזרק בו את הנשמה, לפי שבעולם הזה בנפחה לפיכך מת אבל לעתיד בנתינה שנאמר (יחזקאל לו) זנתתי רוחי בכם וחייתם.

בראשית רבה, פרשה יד-ח

התודעה המוסרית הייתה חסרה. דיבור יכול להיות דיבור מכני, בלתי פרסונלי לחלוטין, כפי שאנחנו יודעים זאת היום בפיתוח מערכות קול מלאכותיות. דיבור גם יכול לבוא מן השכל החושב, מן החכמה בלבד, אולם אין זה עדיין הדיבור האמתי לפי התורה. הדיבור האמתי לפי התורה הוא הדיבור המלווה בתודעה מוסרית, ביכולת שיפוט והכרעה מוסרית, לפי רצונו החופשי של האדם. הדיבור לפי התורה בא מן הפנים של האדם, מן הנפש שלו. אונקלוס מתרגם את הביטוי "נפש חיה" רוח ממללא, בעברית חי המדבר. משמעות המילה "נפש" היא נשימה - "נפס" בערבית. הרוח הוא הרוח שנכנס לאדם לעומת הנפש שהיא הרוח היוצא מן האדם, מפנימיותו. כאשר יוצא הרוח מן הפה, הוא נותן לדבר.

זה לא קיים אצל הבהמה או החיה. זה גם לא קיים אצל האדם בשלב הראשון, כפי שהמדרש מציין זאת: האדם היה קודם כול גולם. מה משמעות מילה זו בלשון המדרש? הגולם הוא ייצור חי, בעל שכל, בעל כל הפונקציות האינטלקטואליות, אולם הוא מחוסר כל תודעה מוסרית. הגולם יכול להיות בעל שכל חריף ביותר, אולם הוא מחוסר יכולת לתעל את חריפותו, חכמתו להכרעות מוסריות, המביאות אותו להעדיף את המעשה הטוב על פני המעשה הרע. חכמתו של הגולם נקראת בתורה 'עֲרָמָה', וערמה זו מאפיינת ייצור אחר המופיע במקביל לאדם הראשון, בפרק ג': 'וְהַנְּחָשׁ הָיָה עָרוֹם מְכַל חַיַּת הַשָּׂדֶה אֲשֶׁר עָשָׂה יְהוָה אֱלֹהִים'.⁶⁷³ אונקלוס מתרגם את החלק הראשון של הפסוק "וחי הוא חכים", לומר לנו שהנחש היה בעל כשרון של חכמה,

672 ראה ב"ר יד-ה.

673 בראשית ג-א

בעל יכולת אינטלקטואלית, אולם בלא יכולת של הכרה והכרעה מוסרית. יש לנחש יכולת שכלית, אולם אין לו אותה תכונה של "נפש חיה", והוא משתייך למין של חיות הארץ שהוציאה הארץ מעצמה, בעקבות ציווי הבורא. בעלי המדרש מרחיבים את הדברים, כאשר הם מתארים את תכונותיו של אותו נחש:

באיזה לשון דבר הנחש עם האשה? בלשון הקודש, כי כתוב בו 'והנחש היה ערום' והיה מהלך בקומה זקופה והיה יודע לשון האדם.⁶⁷⁴
 תני בשם רבי מאיר: לפי גדולתו של נחש היה מפלתו, ערום מכל ארור מכל. רבי הושעיא רבה אמר: דקרטים היה,⁶⁷⁵ עומד כקנה ורגלים היו לו. רבי ירמיה בן אלעזר אמר: אפיקורס היה. רבי שמעון בן אלעזר אמר: כגמל היה טובה גדולה חסר העולם שאלמלא כן היה אדם משלח פרגמטיא בידו והיה הולך ובא.⁶⁷⁶
 ג' שמשמשין פנים כנגד פנים שהשכינה דברה עמהם ואלו הן: אדם נחש ודג, אדם שנאמר ולאדם אמר כי שמעת לקול אשתך, נחש ויאמר ה' אלהים אל הנחש, דג ויאמר ה' לדג ויקא את יונה.⁶⁷⁷

בעלי המדרש והסוד מתארים את הנחש כבעל תכונות "אנושיות", עד כדי כך שלא ניתן, מבחינה חיצונית, להבחין בינו ובין האדם הראשון: הנחש זקוף קומה, מזדוווג פנים כנגד פנים ומדבר. ברוח תורת האבולוציה אפשר לראות באותו נחש כחיה המפותחת ביותר שהצליחה הארץ להוציא באופן טבעי.

אולם התורה אינה מתעניינת בחיצוניות הדברים אלא בפנימיותם: האם אותו נחש הוא בעל תודעה מוסרית או לא? התשובה שלילית. הוא רק ערום,

674 פסיקתא זוטרתא בראשית

675 כלומר ממונה על החיות.

676 ב"ר יח-ו

677 ב"ר כג

ראה גם דברי המדרש הגדול: 'והנחש היה ערום' כמה היתה ערמתו לפי שגלגל עינו דומה לשל אדם לפיכך בא עליו שאין מסית את האדם אלא מי שהוא דומה לו.
 ראה גם תוספתא סוטה פ"ד: וכן מצינו בנחש שנתן עינו להרוג את אדם ולישא את חוה, א"ל המקום אני אמרתי תהיה מלך על כל בהמה וחיה, עכשיו ארור אתה וגו' אני אמרתי תילך בקומה זקופה עכשיו על גחונך וכו' אני אמרתי שתאכל מעדנים כאדם עכשיו ועפר וכו' אתה אמרת אהרוג את האדם ואשא את חוה עכשיו ואיבה אשית, נמצאת אומר בנחש מה שביקש לא ניתן לו ומה שבידו נוטל ממנו.

הוא רק בעל שכל חריף. זה לא מה שרצה הקב"ה. הקב"ה רצה כשותף, כאחר שלו, משהו בעל ערכים מוסריים, בעל יכולת הכרעה מוסרית. העֶרְמָה של הנחש מאפשרת לו לפתח את העולם מבחינה טכנולוגית - וזה דבר חשוב ביותר, אולם אותו פיתוח טכנולוגי יכול להוביל או לשפר את תנאי החיים של האנושות כולה, או - חלילה וחס, להשמיד אותה בין רגע. בהעדר הכרעה מוסרית הקובעת שאותה עֶרְמָה תשמש לדברים חיוביים, מוסריים, היא הופכת למסוכנת. אותה עֶרְמָה אינה מימוש מחשבת הבריאה. הארץ כשלה.

הארץ הצליחה להוציא אל הפועל קירובים שונים, בדרגות שונות. "אף בהמה וחיה נקראו נפש חיה", אולם לא במדרגה הרצויה כדי שתהיה התאמה בין מחשבת הבריאה ובין הביצוע. השיא הוא הנחש, אולם אף הוא אינו תואם את מחשבת הבריאה.

התורה מספרת את הכישלון בקיצור נמרץ ואפשר לסכם את אשר קרה כך: היו מספר ניסיונות, בכיוונים שונים: כיוון אחד הבהמה, כיוון שני הרמש, כיוון שלישי חית הארץ. התפתחו מינים שונים, אף תתי מינים, אולם אף אחד לא הצליח להיות הנפש החיה - "החיה שבכולם", הנברא המתאים למחשבת הבורא.

ההסבר הזה, המבוסס על דברי חכמי הסוד, הוא הופכי לתיאור של בעלי תורת האבולוציה. הוא אינו בא לשלול את עצם המושג אבולוציה או התפתחות אלא להסביר את המבוי הסתום שאליו הגענו בשלב זה של הסיפור המקראי. הקב"ה רוצה לברוא את השותף שלו - אותו ייצור שיוכל, בבוא העת, להמשיך לתקן את העולם, להשלים את מלאכת התיקון, שבה התחיל הבורא במהלך ששת ימי המעשה. אותו שותף צריך להיות לא רק בעל יכולת טכנולוגית גבוהה, בעל יכולת אינטלקטואלית, בעל שכל חריף אלא ובעיקר בעל תודעה מוסרית, כדי להוביל את תיקון העולם להצלחה. בורא עולם מצווה על הארץ להוציא ממנה אותו ייצור והיא לא הצליחה. היא ניסתה ולא הצליחה. האם בתנאים אלו אפשר להעניק חופש פעולה לאותם יצורים? האם עצם הענקת חופש בחירה, חופש פעולה לאותם יצורים אינה מסכנת מלכתחילה את מחשבת הבריאה? לכן נדרשת התערבות אלוהית. זה מה שמבקשת התורה ללמד אותנו.

מול ההסבר הזה עומד ההסבר של בעלי תורת האבולוציה, הטוענים שהאבולוציה היא רציפה מן הייצור החי הקדום ביותר עד לאדם של ימינו, ושנחנו סוג של קוף קדום שעבר מוטציה כלשהי והפך להיות אדם - homo

sapiens. לפי ההסבר שלהם אין תכלית והכול אקראיות גמורה. אין דרישה, אין ציפייה להופעת אותה נפש חיה - האדם כייצור בעל תודעה מוסרית. הקוף לא היה מוסרי, כפי שאף ייצור שקדם לו לא היה מוסרי גם כן. מדוע פתאום האדם, שהוא לידם בסך הכול מוטציה אקראית של הקוף, יהיה מוסרי? שיטה זו שוללת כל דרישה למאמץ מוסרי מצד האדם. זאת נקודה מהותית ביותר.

המאבק בין הצד הפרסונלי ובין הצד הבלתי פרסונלי

נתייחס כעת לשאלה אם יכלה הארץ בכלל להוציא את אותה נפש חיה מעצמה. האם ביקש הקב"ה משהו בלתי אפשרי מלכתחילה? בשלב זה של הסיפור המקראי, הארץ היא עדיין בעלת אוטונומיה מסוימת, בעלת חופש פעולה. חופש פעולה זה בא לידי ביטוי כבר ביום השלישי, כאשר ציווה הבורא על הארץ להוציא 'עץ פרי עשה פרי לְמִינוּ אֲשֶׁר זָרְעוּ בּוֹ עַל הָאָרֶץ'.⁶⁷⁸ גם במקרה זה התגלה פער ניכר בין מחשבת הבריאה לאותו יום ובין הביצוע בפועל: 'וְתוֹצֵא הָאָרֶץ דָּשָׁא עֵשֶׂב מְזֵרִיעַ זָרַע לְמִינֵהוּ וְעֵץ עֹשֶׂה פְּרִי אֲשֶׁר זָרְעוּ בּוֹ לְמִינֵהוּ'. אין אזכור של עץ פרי. יש רק 'עץ עשה פרי'. גם כאן יש מקום לשאול אם מלכתחילה זה היה אפשרי. התשובה המתחייבת מן הנאמר בתורה היא שאכן זה היה אפשרי, ומשום מה לא הצליחה או לא רצתה הארץ לבצע את הנאמר לה.

למדנו שיש בבריאה שני צדדים - הצד הפרסונלי והצד הבלתי פרסונלי - הטבע. אמנם ביום השישי של ימי המעשה, הצד הבלתי פרסונלי טרם הפך להיות מקובע על-ידי הבורא,⁶⁷⁹ כדי שהיסטוריית האדם תוכל להתחיל, ויש עדיין לארץ מידה של אוטונומיה - אחרת היא אינה יכולה שלא לבצע במדויק את מחשבת הבורא לאותו יום, אולם היא כבר נמצאת בצד הבלתי פרסונלי של הבריאה. היא כבר בצד ה"תוהו", בצד של ה"מה", כפי שלמדנו בשיעור

678 בראשית א, יא-יב. ראה פירושו של רש"י: עץ פרי שיהא טעם העץ כטעם הפרי, והיא לא עשתה כן, אלא 'ותוצא הארץ עץ עושה פרי', ולא העץ פרי, לפיכך כשנתקלל אדם על עונו נפקדה גם היא על עונה ונתקללה.

679 הרב אשכנזי מרחיב את ההסבר בנוגע לנקודה זו - הפיכת הבריאה לטבע, בהמשך השיעור.

"נאצלים ונבראים"⁶⁸⁰ הנפש החיה שמצווה הבורא להוציא ביום השישי הוא שיא הפרסונליות בבריאה. איך מן ה"מה" יכול לצאת ה"מי"? במילים אחרות, "הנפש החיה" אמורה להיות מעל הטבע. לכן לכאורה אפשר להבין מדוע אין הטבע יכול להוציא נפש חיה כזו מתוכו. הטבע אינו יכול לתת יותר ממה שיש בו, ולכן צריך הבורא להתערב ו'יבְרָא אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם'. האם זה אומר שהקב"ה ציווה מלכתחילה משהו בלתי אפשרי? התשובה שלילית. יש בכוחה של הארץ לעשות זאת, אם היא תחליט להכריע לטובת הצד הפרסונלי שבה, הצד ה"נשמתי" בה. אם תחליט הארץ שלא להסתפק להיות רק "טבע", היא תוכל לעשות זאת. מדוע? מפני שיש בה "עפר"⁶⁸¹ אותו עפר אינו חומר בלבד. הוא מציין במעשה בראשית את החלק החי של הארץ. הוא החלק המסוגל לתת פרי. העפר הוא אותו כוח גנוז בארץ המסוגל להחיות. הוא החלק החי הגנוז בצד החומרי, הבלתי פרסונלי, העתיד להפוך להיות הטבע.⁶⁸² באותו שלב של מעשה בראשית, יכולה עדיין הארץ להחליט. האם הכרעתה היא לטובת הצד הפרסונלי, החבוי בה, או לטובת הצד הבלתי פרסונלי? הכרעתה הייתה לכיוון הצד הבלתי פרסונלי, ולכן היא אינה יכולה להוציא מעצמה יותר מייצור, אמנם מפותח מאוד מן הבחינות שראינו, אולם משולל כל צד פרסונלי, כלומר משולל כל תודעה מוסרית. זו הכרעתה.

באופן עמוק יותר התשובה לשאלה נמצאת בהימצאות הרשימו גם בצד הבלתי פרסונלי של הבריאה, באותו רושם שהשאיר אור הא"ס ב"ה שהתרוקן

680 ראה "סוד מדרש התולדות", חלק ג.

681 בראשית ב-ז: וַיֵּצֵר יְהוָה אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם עֹפָר מִן הָאֲדָמָה וַיִּפַּח בְּאָפִיו נְשֵׁמַת חַיִּים וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה.

682 שאלה: אבל כתוב 'כִּי עֹפָר אֲתָה וְאֶל עֹפָר תָּשׁוּב' (בראשית ג-יט)! תשובה: זו דוגמה קלסית של אי הבנת פשוטו של המקרא. אתה מתאר בורא מפלצתי, אכזרי שברא האדם מן העפר כדי שבסופו של דבר הוא יחזור לעפר. אם כך הם הדברים, יש כאן סקנדל תאולוגי! כאשר לומדים פסוק, צריך לקרוא מה שכתוב, לא מה שחושבים שכתוב. הטעם מתחת למילה 'עֹפָר' בביטוי 'וְאֶל עֹפָר תָּשׁוּב' הוא טפחא. זהו טעם מפסיק בין שני חלקי הביטוי, 'וְאֶל עֹפָר' ו'תָּשׁוּב'. לכן צריך לקרוא את הפסוק כך: כִּי עֹפָר אֲתָה וְאֶל עֹפָר - וכאן יש שתי אפשרויות. הקב"ה שואל את האדם: מה אתה רוצה לעשות בחיים שלך? אפשרות א' תָּשׁוּב - תחזור בתשובה, לא רק במובן הצר של המילה אלא במובן הרחב שלה, כלומר תביא את עצמך למה שאתה באמת (ראה "אורות התשובה" מאת הרב קוק - פרק ד), או אפשרות ב', חלילה, תָּשׁוּב - תשוב אל האדמה משום שאתה מוותר. אינך רוצה להיות אדם באמת. שתי המשמעויות כלולות בפסוק ועל האדם להחליט באיזו דרך הוא רוצה ללכת (מתוך השיעור).

מן החלל,⁶⁸³ כפי שלמדנו בשיעורים הקודמים. אותה קדושה גנוזה בטבע. לכן יש בכוח הצד הבלתי פרסונלי להתעלות ולחשוף את האור הגנוז בו, כך שהארץ הייתה יכולה להוציא ממנה את הנפש החיה. גם אם זה נשמע לנו, המודרנים, כדבר בלתי הגיוני, בלתי רציונלי, האמת היא שהארץ אינה משהו, גוש דומם בעל ממדים גדולים, אלא היא גם בעצמה מישהו ובכוחה להוציא מעצמה - הנראה לנו כבלתי פרסונלי לחלוטין, את המישהו - הנפש החיה, האדם.⁶⁸⁴ אולי החקלאים עוד מבינים זאת.⁶⁸⁵

הופעת הנפש חיה

הכרעת הארץ שלא להוציא, בשלב זה, אל הפועל את הצד הפרסונלי החבוי בה, שלא לתת לרשימו לפרוץ החוצה ולהכריע את הצד הבלתי פרסונלי, עלולה להביא אותנו לידי מבוי סתום בסיפור המקראי. הדרך היחידה להתקדם היא התערבות אלוקית, והיא באה לידי ביטוי בפסוק הבא:

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים נַעֲשֶׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כְּדְמוּתֵנוּ וַיְרְדוּ בְדָגַת הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם
וּבַבְּהֵמָה וּבְכָל הָאָרֶץ וּבְכָל הָרֶמֶשׂ הָרֶמֶשׂ עַל הָאָרֶץ

בראשית א-כו

הקב"ה מחליט "לעשות אדם", ייצור חדש שבשונה מקודמיו יהיה מורכב משני חלקים - גוף טבעי ונשמה אלוקית. זהו החידוש המופיע באופן מפורש בחלקו הראשון של הפסוק:

וַיִּצַר יְהוָה אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם עֹפֶר מִן הָאֲדָמָה וַיִּפַּח בְּאַפָּיו נִשְׁמַת חַיִּים וַיְהִי
הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה

בראשית ב-ז

683 ראה בהרחבה "רז היושר והעיגולים".

684 במהלך ששת ימי המעשה, יש לארץ אוטונומיה מסוימת. היא בעלת יכולות מסוימות המאפשרות לה לקיים את ציווי הבורא, בלי להזדקק להתערבות נוספת מצד הבורא. היא בעלת "נשמה" מסוימת. היא עדיין לא רק "טבע". הצד הזה נעלם כאשר מקבע הקב"ה בסוף יום השישי את הבריאה במצב שבה היא נמצאת והופך אותה לטבע (מתוך שיעורי הרב על פרשת בראשית).

685 המילה "אדמה" היא נקבה. היא הנקבה של "אדם". יש כאן סוד הדורש לימוד מעמיק (מתוך השיעור).

'וַיֵּצֵר יְהוָה אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם עֹפֶר מִן הָאֲדָמָה' - גוף האדם נוצר בעזרת אותו כוח טבעי, אותו עפר הנמצא בארץ, בדומה לשאר בעלי חיים, אולם אין זה מספיק כדי שאותו ייצור חדש יהיה בפיטנציה נפש חיה, בגלל הכרעתה הקודמת של הארץ. לכן מחליט הקב"ה לזרוק באותו גולם נשמה אלוקית: 'וַיִּפַּח בְּאַפָּיו נְשָׁמַת חַיִּים'.

אני מבקש לעצור פה בקריאת הפסוק, בהתאם לטעמים, ולשאול מה טיבו של אותו ייצור בשלב זה? אותו גולם הוא ודאי ייצור מפותח לא פחות מן הנחש. הוא אינו רק גוף אלא גוף חי עם כל הפונקציות שלו, כולל המחשבה.⁶⁸⁶ האתגר העומד לפני ייצור זה הוא פשוט: האם הוא יחליט להיות אותה נפש חיה, לה אנחנו מחכים מתחילת אותו יום שישי, או שמא הוא יסתפק, בדומה לשאר בעלי חיים, בדומה לנחש החכם, ועל אף תוספת הנשמת חיים שקיבל, בחיים טבעיים בלבד, בצד הבלתי פרסונלי של הבריאה? חלקו השני של הפסוק מבשר לנו מה הייתה הכרעתו של האדם: 'וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה'. אותו אדם החליט, בניגוד לכל בעלי חיים, בניגוד לנחש החכם, מלך הבריאה עד אז, להתעלות, לענות באופן חיובי לקריאת הבורא, הקורא לו להיות שותפו. האדם נהיה לנפש חיה. לא נאמר בפסוק 'וַיְהִי הָאָדָם נֶפֶשׁ חַיָּה' אלא 'לְנֶפֶשׁ חַיָּה'. הוספת האות למ"ד היא בעלת משמעות אדירה. היא באה לבטא את הכרעתו של אדם הראשון, שהיה יכול להחליט להיות דומה לשאר בעלי חיים, את מאמצו הכביר - הוא ולא אף אחד אחר הצליח להגיע ליעד של יום השישי של ימי המעשה. בכך הוא הופך להיות נזר הבריאה, הוא הופך להיות המלך החדש והוא שולח את הנחש לפרהיסטוריה חסרת חשיבות. האיבה בינו ובין הנחש תפרוץ החוצה מהר מאוד.

האדם אינו איזה מוטציה אקראית מאיזה קוף קדום ההופך להיות בן אדם. הוא ייצור בעל תודעה מוסרית, המכריע את כיוון ההיסטוריה הכרעה מוסרית. הוא מחליט להיות שותפו של קב"ה. זו זכותו וזו גדולתו.

686 המילה "גוף" אינה מופיעה בתנ"ך, המשתמש במילה גופה.

אחריות הנפש

צריך להבין לעומק את משמעות המילה "נפש" במקרא. הנפש היא הצירוף, החיבור של גוף עם נשמה,⁶⁸⁷ והיא הנושאת באחריות המוסרית. היא הנותנת דין וחשבון לפני מלך מלכי המלכים: 'דָּבַר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר נֶפֶשׁ כִּי תַחֲטָא בְּשִׁגְגָה מְכַל מִצְוֹת יְהוָה אֲשֶׁר לֹא תַעֲשֶׂינָהּ וְעָשָׂה מֵאֲחַת מֵהֵנָּה'.⁶⁸⁸ נֶפֶשׁ כִּי תַחֲטָא - אי אפשר לתבוע אחריות מוסרית לא מן הנשמה ולא מן הגוף. הגוף דומה לסומא והנשמה לחיגר, כדברי הגמרא:

אמר ליה אנטונינוס לרבי: גוף ונשמה יכולין לפטור עצמן מן הדין. כיצד?
גוף אומר: נשמה חטאת שמיום שפירשה ממני הריני מוטל כאבן דומם בקבר, ונשמה אומרת: גוף חטא שמיום שפירשתי ממנו הריני פורחת באויר כצפור. אמר ליה: אמשול לך משל למה הדבר דומה, למלך בשר ודם שהיה לו פרדס נאה והיה בו בפורות נאות והושיב בו שני שומרים, אחד חיגר ואחד סומא. אמר לו חיגר לסומא: בכורות נאות אני רואה בפרדס, בא והרכיבני ונביאם לאכלם. רכב חיגר על גבי סומא והביאום ואכלום. לימים בא בעל פרדס, אמר להן: בכורות נאות היכן הן? אמר לו חיגר: כלום יש לי רגלים להלך בהן? אמר לו סומא: כלום יש לי עינים לראות? מה עשה? הרכיב חיגר על גבי סומא ודן אותם כאחד. אף הקב"ה מביא נשמה וזורקה בגוף ודן אותם כאחד שנאמר (תהילים נ-ד) 'יקרא אל השמים מעל ואל הארץ לדין עמו' יקרא אל השמים מעל' זו נשמה, ואל הארץ לדין עמו' זה הגוף.

סנהדרין צא ע"א⁶⁸⁹

687 הבעיה הפסיכופיזית, או במונחים של הפילוסוף רנה דקארט "גוף ונפש", היא אחת הבעיות הסבוכות ביותר בעולם הפילוסופיה, האפיסטמולוגיה והאנתרופולוגיה. ראה בהרחבה שיעור הרב בצרפתית "נפש וגוף".
ראה גם דברי הרמ"א או"ח סימן ו, סעיף א: שמפליא לעשות במה ששומר רוח האדם בקרבו, וקושר דבר רוחני בדבר גשמי.

688 ויקרא ד-ב

689 ראה גם ויקרא רבה פרשה ד-ה: תני ר' ישמעאל: משל למלך שהיה לו פרדס והיה בו בפורות נאות, והושיב בו המלך שומרים אחד חיגר ואחד סומא, ואמר להן הזהרו על בכורות הנאות האלו. לימים אמר חיגר לסומא: בכורות נאות אני רואה בפרדס. אמר לו סומא: הבא ונאכל. אמר לו חיגר: וכי יכולני להלך?! אמר סומא: וכי רואה אני?! רכב חיגר על גבי סומא ואכלו את הבכורות, והלכו וישבו להם איש במקומו. לימים נכנס המלך באותו פרדס, אמר להן: היכן הם הבכורות הנאות? אמר לו סומא: אדוני המלך, וכי רואה אני? אמר לו חיגר: אדוני המלך, וכי יכול אני להלך? אותו המלך שהיה פיקח

הנפש מתהלכת בעולם הזה והיא נושאת באחריות לנעשה. היא ולא אף אחד אחר. היא אמנם לכאורה הרכבה, צירוף של שני דברים מנוגדים בתכלית, בעלי אינטרסים מנוגדים, אולם היא זו שצריכה לפתור את הבעיה. רק היא יכולה להזיז את הדברים קדימה. רק היא יכולה להתהלך בעולם הזה. הגוף לחוד אינו יכול - הוא מתנהל בהתאם לחוקי הטבע. הנשמה לחוד אינה יכולה - היא כולה טהורה, היא כולה רצון לחזור למקורה. מחשבת הבריאה היא לברוא נפש, כלומר צירוף של גוף ונשמה. הצירוף הזה הוא האדם - האדם בעל רצונות, בעל זיכרון, בעל שיפוט מוסרי, בעל ערכים, בעל רגשות, בעל תודעה מוסרית.

מחשבת הבריאה עבור אותה נפש חיה מכונה בתורה "צלם"⁶⁹⁰. האדם צריך להתאים את עצמו לצלם שלו, הוא צריך להיות תואם לתכנית הבורא, למחשבת הבריאה.

האדם הוא יוצא דופן בכל הבריאה כולה. הוא הנברא היחיד המורכב משמים וארץ, מנשמה וגוף. הוא הנברא היחיד בעל שני יצרים. לכן רק הקב"ה יכול להמציא אותו. רק הקב"ה שהוא אחד ויחיד יכול להמציא נברא,

מה עשה להן, הרכיב חיגר על גבי סומא והתחילו מהלכין. אמר להן: כך עשיתם ואכלתם את הבכורות. כך לעתיד לבוא הקב"ה אומר לנפש: מפני מה חטאת לפני? אמר לפניו: רבון העולמים אני לא חטאתי הגוף הוא שחטא, משעה שיצאתי ממנו כצפור טהורה פורחת באויר אני, מה חטאתי לפניך? אומר לגוף מפני מה חטאת לפני? אמר לפניו: רבון העולמים אני לא חטאתי נשמה היא שחטאה, משעה שיצתה ממני כאבן שהושלך על גבי קרקע אני נשלך, שמא חטאתי לפניך? מה הקב"ה עושה להן? מביא נשמה וזורקה בגוף ודן שניהם כאחד, שנאמר (תהלים נ) "קרא אל השמים מעל וגו'", "קרא אל השמים מעל" להביא את הנשמה, "ואל הארץ" להביא את הגוף "לדין עמו".

טעות נפוצה היא לייחס את הביטוי 'בְּצַלְמֵנוּ כְּדְמוּתֵנוּ' להקב"ה עצמו. מקור טעות זו בתרגומים השונים של התורה שלא הבינו את כוונת הפסוק. אני נזכר בדברים של המגיד מדובנא השואל: "כלום יש חלילה צלם ודמות לקב"ה? הרי עיקר גדול הוא, שאין לבורא ית' לא גוף ולא דמות גוף. סבורני שהצלם מכון לבחירה שיש לאדם, מה שאין לשום נברא אחר" (מתוך שיעורי הרב על פרשת בראשית).

ראה המשך דברי המגיד ב"כתבי המגיד מדובנא", חלק ב, צלם האדם: ... אמנם כל הברואים עובדים את ה' ועושים רצון קונם, אלא שאין עבודתם נעשית על-ידי בחירתם ורצונם, אלא הם פועלים תמיד בכוח טבעם שניתן להם מבראשית, כדרך שהאש שורפת מבלי דעת ורצון, והמים מכבים והקור מצנן, כך כל בעלי החיים ממלאים את תפקידיהם שניתן להם מששת ימי בראשית, אף כל צבא השמים אין להם בחירה לעשות שום דבר כרצונם. לא כן האדם, שמעשיו הם במחשבה תחילה והוא שואל בעצת שכלו ושומע בקול רצונו ולפי בחירתו ילך. וזהו בצלם אלקים עשה את האדם - רצה לומר, יש באדם כוח הפועל לרצונו: רוצה הוא שורף, רוצה הוא מכבה. אין האש והמים טבועים בטבעו, אלא הם מסורים לרשותו לעשות בהם כרצונו מבחינה זו אדם נחשב בצדק ראש וראשון לנבראים ולהנהגתו מסור העולם.

שהוא מורכב מהפכים ונדרש לאחד את ההפכים בעולם הזה. הפילוסוף ולדימיר ינקלביץ⁶⁹¹ היה רגיל לכנות את האדם "הבלתי אפשרי-הכרחי" - l'impossible nécessaire. האדם הוא ייצור מפלצתי מבחינה פילוסופית: הוא בוזמנית בלתי אפשרי מבחינה לוגית-רציונלית בהיותו בעל נטיות מנוגדות וסותרות, והכרחי משום שאין בריאה אמתית בלעדיו.

החיבור בין הנשמה ובין הגוף הוא לכאורה בלתי אפשרי משום שכל מרכיב רוצה משהו אחר, כל מרכיב מושך לכיוון אחר. אולם כל מרכיב יודע שאם הם נפרדים, אם הם מתגרשים, הם נידונים לאבדון. הם מוכרחים להישאר יחד, גם אם הם אינם רוצים בכך. השאלה שצריכה להעסיק אותנו היא לא מדוע זה כך - עובדה היא שזה כך אלא מה התכלית, מה היעוד? מדוע האדם נברא כך דווקא? התורה אינה מסתירה קשיים, היא אינה באה להחליק את המצב ולטעון שאין שום קושי. יש במצב האדם קושי אונטולוגי, מטפיזי, קיומי. יש קושי להיות נברא. זאת עובדה. לכן קודם כול התורה באה ומאשרת שאכן זה המצב, והמצב הזה הוא פרי רצון הבורא, הרוצה לברוא את האחר שלו. אחרי שאנחנו מפנימים זאת, אנחנו יכולים להבין את מה שהתורה מציעה לנו כדי - לא לפתור את הבעיה אלא כדי להתעלות למדרגה האמתית שלנו, כלומר כדי שנשיג את הקדושה.

לשון אחר: הקושי נשאר כל עוד נמשך שלב הלמידה שלנו. כל עוד אנחנו לומדים מה זה להיות אדם המתאים למחשבת הבריאה, הקושי נשאר ואין טעם להכחיש אותו ולנסות לברוח ממנו. אין דבר קל יותר מאשר לאמץ את העמדה הדואליסטית הטוענת, באופן ישיר או עקיף, שיש למעשה שתי רשויות, שני שותפים - ח"ו, ביצירת האדם - האל הטוב והאל הרע. זו בריחה מן המציאות, מן ההתמודדות עם היותי נברא על-ידי הא"ס ב"ה. זה מה שחכמי יון רצו לטעון כאשר הם שאלו כמה אלים בראו את האדם.⁶⁹² תשובת

691 ולדימיר ינקלביץ (Vladimir Jankélévitch - 1903-1985), פילוסוף ומוזיקולוג, למד אצל אנרי ברגסון, ואף כתב עליו ספר שזכה להקדמה מאת ברגסון עצמו. הוא התמחה בעיקר במטפיזיקה ובמוסר, ולימד בסורבון במשך שלושים שנה. כך הוא אפיין את העבודה שלו: "החקירה הקדחתנית שלי נוטה רק להוכיח שקיים דבר-מה (je ne sais quoi) שאי אפשר לגעת בו". הרב אשכנזי למד אצלו כאשר הוא למד פילוסופיה בסורבון, אחרי מלחמת העולם השנייה.

692 ראה ב"ר ח-ט: שאלו המינים את רבי שמלאי: כמה אלהות בראו את העולם? אמר להם: אני ואתם נשאל לימים הראשונים, הדא הוא דכתיב (דברים ד) 'כי שאל נא לימים ראשונים למן היום אשר ברא אלהים אדם' אשר בראו אין כתיב כאן, אלא אשר ברא. חזרו ושאלו אותו אמרו לו: מה הוא דין דכתיב בראשית ברא אלהים? אמר להם: בראו אלהים אין כתיב כאן, אלא ברא אלהים. אמר רבי שמלאי: בכל מקום שאתה מוצא פתחון

התפתחות או אבולוציה אקראית?

חכמי הגמרא מפוקחת וברורה: הקב"ה הוא הבורא ותו לא, וגם אם אמירה זו מעצימה את הדרמה הקיומית של האדם, אין בלתי. אל אחד ברא אותנו, והוא ברא אותנו בעלי יצרים, בעלי נטיות סותרות, בעלי רגשות. הוא ברא אותנו בממד הריבוי - הדואליות, הזוגיות,⁶⁹³ והוא מצפה מאתנו לפתור את משוואת האחוה, כדי להיות האחר שלו.

דרך העיון בפסוקים המתארים את מחשבת הבריאה ליום השישי והביצוע בפועל, למדנו שני דברים עיקריים: הארץ לא הצליחה להוציא את הנפש החיה, ואלו שהיו אמורים להתעלות עד למדרגה זו, לא רצו בכך: הבהמה, החיה והרמש. הופיעו מינים שונים, תתי מינים, הופיע הנחש - היצור הטבעי המפותח ביותר, אולם אף אחד מהם לא נהייה לנפש חיה התואם את מחשבת הבריאה. רק האדם, אחרי שנזרקה בו נשמה, הצליח להתעלות לאותה מדרגה 'וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה'. הוא בחר להיות נפש חיה, ומאז הוא נתון למשימה המוגדרת על-ידי הבורא:

וַיְבְרָא אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם בְּצַלְמוֹ בְּצֶלֶם אֱלֹהִים בָּרָא אֹתוֹ וַיְנַקְבֶה בָּרָא אֹתָם

בראשית א-כז

עליו להתאים בהתאמה מלאה למחשבת הבריאה המוגדרת בפסוק זה בשם "צלם" וזאת בעולם העשייה, במציאות ההיסטורית, כאשר מציאות זו מאופיינת על-ידי הזוגיות, השניות - 'זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָא אֹתָם'. לא רק זוגיות מינית אלא זוגיות בכל המישורים, דואליות אונטולוגית המאפיינת את הבריאה כבריאה. מכאן חשיבות פתרון משוואת האחוה.

פה למינין, אתה מוצא תשובה בצדה. חזרו ושאלו אותו אמרו לו: מה הוא דין דכתיב: נעשה אדם בצלמנו כדמותנו? אמר להון: קראון מה דבתריה ויבראו אלהים את האדם בצלמיהם לא נאמר, אלא ויברא אלהים את האדם בצלמו. וכיון שיצאו אמרו לו תלמידיו: רבי! לאלו דחית בקנה לנו מה את משיב? אמר להם: לשעבר אדם נברא מן האדמה, חוה נבראת מן האדם, מכאן ואילך בצלמנו כדמותנו, לא איש בלא אשה ולא אשה בלא איש ולא שניהם בלא שכינה. חזרו ושאלו אותו, אמרו ליה: מה דין דכתיב (יהושע כב) אל אלהים ה' וגו'?! אמר להם: הם יודעים אין כתיב כאן, אלא הוא יודע. אמרו לו תלמידיו: לאלו דחית בקנה, לנו מה אתה משיב? אמר להם: שלושתן שם אלהים הן, כאינש דאמר בסילוגוס קיסר אגוסטוס קיסר. חזרו ושאלו לו. אמר לו: מה הוא דין דכתיב (שם כג) כי אלהים קדושים הוא?! אמר להן: קדושים המה אין כתיב, אלא קדושים הוא. ראה גם ירושלמי ברכות פרק ט, הלכה א.

693 ראה בהרחבה השיעור "הביאו עלי כפרה שמיעטתי את הירח".

תורת האבולוציה לפי התורה

חזרה לתורת האבולוציה. עצם הרעיון אינו זר לחכמי ישראל. האמירה שהעולם נתון להיסטוריה, שיש תכלית למעשה הבריאה טומנת בחובה רעיון התפתחותי-אבולוציוני. מימוש מחשבת הבריאה בעולם העשייה נעשה במספר שלבים: במהלך ששת ימי המעשה, הבורא פועל לבד ומארגן את העולם, כך שמחשבתו עבור בריאתו תצא אל הפועל. החל מן היום השביעי האדם פועל ומשלים את המשימה.

ביום השישי, בשלב הראשון ציפה הקב"ה מן הארץ להוציא את הנפש החיה, והיא הצליחה להוציא חיות, בהמות וגם נחש. כל זה באופן "טבעי", ואפשר לומר מבחינה רעיונית ובלי להיכנס למחלוקות בין השיטות השונות העוסקות בתחום זה, שהחלק הזה בוצע לפי חוקי האבולוציה הטבעית. שאלת משך הזמן אינה רלוונטית משום שכל עוד אין אדם, אין משמעות ל"זמן", כפי שראינו במהלך השיעור. יש רק זמן בכוח. אולם - וכאן המחלוקת עם תורת האבולוציה כפי שהיא מוצגת גם היום על-ידי רוב המדענים העוסקים בתחום, על אף כל הקשיים המדעיים שבאישוש תיאוריה זו - לפי התורה נפסקת כאן האבולוציה הטבעית, הרציפה, שהצליחה אך ורק להוציא נחש - שאני רגיל לכנותו האדם הטבעי, וזאת משום שאותו ייצור אינו תואם את רצון הבורא. כדי לצאת מן המבוי הסתום, הבורא מתערב ובורא אדם בעל תודעה מוסרית.

תודעתו המוסרית של האדם באה לידי ביטוי בראש ובראשונה במידת הצניעות שלו. ההיסטוריה האנושית-האדמית מתחילה למעשה בגילוי מידת הצניעות על-ידי האדם: 'יִהְיוּ שְׁנֵיהֶם עֲרוֹמִים הָאָדָם וְאִשְׁתּוֹ וְלֹא יִתְבַּשְׂשׂוּ'.⁶⁹⁴ רש"י בד"ה "ולא יתבוששו" מסביר: "שלא היו יודעים דרך צניעות להבחין בין טוב לרע, ואע"פ שניתנה בו דעה לקרות שמות, לא ניתן בו יצר הרע עד אכלו מן העץ ונכנס בו יצר הרע וידע מה בין טוב לרע". ערך הצניעות מהותי ביותר לאדם, ולא בחינם אמרו שאין מגלים סתרי תורה אלא לצנועים.⁶⁹⁵ כאן מתחילה להתגלות תודעתו המוסרית של האדם הראשון, ומאז, האדם נתבע על-ידי הבורא לפתור את הבעיה המוסרית.

כדי לפתור אותה, על האדם לעבור שני שלבים: בשלב הראשון, הוא צריך להכיר את עצמו כנברא, לדעת שיש לו בורא. בשלב השני, עליו להחליט

694 בראשית ג-2

695 ראה ההקדמה לתלמוד עשר ספירות מאת הרב אשלג.

התפתחות או אבולוציה אקראית?

שהוא רוצה להידמות אליו ית', כלומר הוא בדומה לו ית', קודם כול, רוצה לתת חיים למישהו אחר: 'וַיְבָרֶךְ אֹתָם אֱלֹהִים וַיֹּאמֶר לָהֶם אֱלֹהִים פְּרוּ וּרְבוּ וכו'".⁶⁹⁶ ההידמות לבורא היא בראש ובראשונה במישור המוסרי והיא מתחילה באקט הפריה ורבייה. רצון זה מופיע אצל הנער בגיל הבגרות המינית. הנער מתעורר ונהייה מודע לערכי המוסר.

התפתחות חיובית או מבוי סתום?

במהלך לימודי באוניברסיטה למדתי שהפליאונטולוגים והביולוגים משתמשים בשיטה הנקראת "עץ פילוגנטי", כדי לתאר את התפתחות המינים השונים, החל ממקור משותף.⁶⁹⁷ הם מסבירים, למשל, על סמך השוואת המידע הגנטי והחומצות האמינות שיש אב קדמון משותף לשור, לחזיר ולסוס והם מכנים את האב המשותף "השור הקדמון". אולם הם אינם יודעים להסביר מה גרם לאותו שור קדמון להחליט להיות סוס או חזיר. מספר שאלות נשארות פתוחות: האם יש כאן מוטציה אקראית - ואם כן מדוע אין כאלו גם היום? האם יש כאן החלטה רצונית? אין למדענים תשובה.

לפי הנאמר באותם פסוקים ממעשה בראשית שהזכרנו קודם לכן, והבנת המקורות בתורת הסוד, ההסבר הוא כדלקמן (וצריך להבינו מבחינה רעיונית, ערכית, עקרונית משום שהפרטים המדעיים יכולים להשתנות עם התפתחות המדע): הסוס או החזיר הוא התפתחות של השור הקדמון בכיוון ללא עתיד, מבחינת מחשבת הבריאה. הם בחרו להתמחות בכיוון מסוים, בתחום מסוים, אולם הכיוון הזה מונע מהם להגיע אי פעם למדרגת הנפש החיה. התמקצעות יתרה, מוקדמת מדי, לפני ניצול כל הפוטנציה הטמונה בהם, מונעת מהם להגיע למדרגת הנפש החיה.

במילים אחרות, מי שנשאר עם כל הפוטנציה ההתפתחותי שלו ולא הופך

696 בראשית א-כח

697 על-פי הגדרת ההיררכיה הטקסונומית, למינים קרובים יש הורים משותפים בעבר הקרוב, ואילו למינים רחוקים יש הורה משותף בעבר הרחוק. המינים של ימינו מורכבים מאילני יוחסין הממשיכים למעשה להסתעף, משום שמדובר בתהליך מתמשך ולא בנקודת קצה יציבה. השיטה הפילוגנטית שואפת לקבוע חלוקה לסדרות ומשפחות תוך שמירה על הסדר הטבעי, כאשר כל יחידת חלוקה היא מונופילטית, כלומר מכילה אב קדמון משותף ואתו כל צאצאיו. בעקבות גישה זו, נוצרו סדרות אחדות המכילות משפחה בודדת, או אף מין ייחודי בודד, ולעומתן סדרות אחרות המכילות רבבות של מינים.

להיות ספציפי מדי, מי ששומר על יכולתו להגיע למדרגת הנפש החיה ממשיך להיות טהור. מי שבחר בדרך צדדית, מי שמתמחה בלהיות סוג ספציפי של נברא, הופך להיות טמא משום שאין לו עוד עתיד מבחינת התולדות.

עד להופעתו של האדם הראשון, היכולת להיות "נפש חיה" התואמת את מחשבת הבריאה, קיימת בפוטנציה בקרב כל המינים המנויים בפסוק המגדיר את מחשבת הבריאה ליום השישי: 'וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים תּוֹצֵא אֶרֶץ נֶפֶשׁ חַיָּה לְמִינָהּ בְּהֵמָה וְרֶמֶשׂ וְחַיִּתוֹ אֶרֶץ לְמִינָהּ'.⁶⁹⁸ התורה מספרת מה קרה בפועל - מי שמר על יכולת זו, מי פחות ומי יותר, ומי בכלל לא. כאשר בחן בורא עולם את המצב שנוצר וראה שכל אותם מינים החליטו להסתפק בחיים טבעיים, במימוש המידי של חלק מן הפוטנציה הטמון בהם, הוא הגיע למסקנה שמבחינה מחשבת הבריאה, כלומר מבחינת הציפיה שהם יהיו אותה נפש חיה, הם פסלו את עצמם. הם החליטו שלא להיענות לקריאת הבורא. לכן הוא התערב וברא את האדם.

התורה מספרת מה קרה עם אותו אדם. מחשבת הבריאה עבורו ברורה: הוא אמור להיות אותו נפש חיה. כדי שזה יוכל לקרות, התערב הקב"ה בעולם היצירה וכלשון המדרש, זרק באותו ייצור חדש נשמה אלוקית. בשלב זה, כפי שלמדנו, עדיין הכול פתוח, ונשאלת השאלה מה יחליט האדם עצמו, בעל אותה נשמה אלוקית, לעשות: האם הוא יחליט שלא להיענות לקריאת הבורא בדומה לאותם בעלי חיים? ההכרעה נופלת בחצי השני של פסוק ז, בפרק ב, כאשר התורה אומרת 'וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה'. הכרעה זו היא גדולתו וזכותו העצומה של אדם הראשון. אסור לנו להתנהג בכפיות טובה כלפיו, בעקבות חטאו בהמשך. ללא אדם הראשון, ללא הכרעתו, לא היינו כאן.

נברא חופשי

העיקרון הזה הוא עיקרון מרכזי בכל תורת התולדות. הנברא נברא עלידי הבורא כחופשי. חופשי לקבל על עצמו לממש את מחשבת הבריאה עבורו או, ח"ו לא. כך היה במהלך ששת ימי המעשה, ואמנם הארץ החליטה שלא לציית לצו הבורא.⁶⁹⁹ כך רצה הקב"ה שעולמנו יהיה. נברא אמתי הוא נברא

698 בראשית א-כד

699 חופש הבחירה, האוטונומיה של הארץ ושל כל הנברא נלקחו מכל הנבראים, להוציא את האדם, בסוף יום השישי. הסיבה לכך פשוטה: כדי שהאדם יהיה באמת חופשי, עליו

התפתחות או אבולוציה אקראית?

חופשי. אולם אין זה אומר שהעולם הוא הפקר. לא הכול מותר בו. כאן נכנס לתמונה מושג עיקרי אחר - מושג הברית, המגדיר את מערכת היחסים בין הבורא ובין בריאתו, מבחינת המתרחש במהלך ההיסטוריה. לדעת התורה השאיר הבורא לעצמו פתח להתערבות, כאשר, לפי חכמתו, יש חשש לפיקוח נפש, יש חשש מכישלון טוטלי של מימוש מחשבת הבריאה עלידי הנברא. התורה מספרת פעמים רבות על מקרים כאלו, כאשר מחליט הקב"ה להתערב בנעשה. מימוש מחשבת הבריאה ביום השישי הגיע למבוי סתום, כאשר התברר שהארץ לא הצליחה לממש את מחשבת הבריאה, ולכן החליט הקב"ה להתערב ולברוא בעצמו את האדם. הנברא הוא חופשי, אך במסגרת הברית שבורא עולם כורת עם בריאתו.

מימוש מחשבת הבריאה בהיסטוריה

כעת נמחיש איך עיקרון זה בא לידי ביטוי במהלך ההיסטוריה האנושית וניקח כדוגמה את אשר מתרחש אחרי המבול. התורה מספרת בפרקים י-יא של חומש בראשית, את אשר קרה לצאצאי נח, אחרי המבול. נקרא את הפסוקים הראשונים של פרק י:

וְאֵלֶּה תּוֹלְדֹת בְּנֵי נֹחַ שֵׁם חָם וַיִּפְתּוּ לָהֶם בָּנִים אַחַר הַמַּבּוּל
בְּנֵי יֶפֶת גִּמְר וּמְגוּג וּמְדִי וַיּוֹן וְתַבֵּל וּמִשְׁךְ וְתִירָס
וּבְנֵי גִמְר אֲשַׁפְנִז וְרִיפַת וְתַגְרִמָּה
וּבְנֵי יוֹן אֱלִישָׁה וְתַרְשִׁישׁ כְּתִים וְדַדָּנִים
מֵאַלֶּה נִפְרְדוּ אֵיִי הַגּוֹיִם בְּאַרְצֹתָם אִישׁ לְלִשְׁנוֹ לְמִשְׁפָּחָתָם בְּגוֹיֵיהֶם

המילה "גוי" מופיעה בפסוק זה לראשונה בחומש, והשאלה המתבקשת

לחיות בעולם המתנהג בצורה דטרמיניסטי. אחרת הוא אינו יודע למה לצפות כאשר הוא פועל. נתינת חופש לאדם מחייבת את הבורא לקבע את כל העולם סביבו במצב שבו הוא נמצא בסוף יום השישי, כדי שהיסטוריית האדם תוכל להיות אמתית ביום השביעי. אחרת אי אפשר לשפוט בסוף אותו יום שביעי, את פעולת האדם, האם היא תואמת את מחשבת הבריאה או לא. אנחנו חיים היום בעולם דטרמיניסטי וקשה לנו לדמיין מה היה מצבו של העולם לפני כן. אולם התורה מספרת לנו שלפני הפיכת העולם לטבע, היה העולם בעל אוטונומיה המאפשרת לו לממש או לא את מחשבת הבורא עבור כל שלב ושלב, עבור כל יום ויום (מתוך שיעורי הרב על פרשת בראשית).

היא מה היא באה לחדש? צאצאי נח שייכים כולם לאותה משפחה - אמנם משפחה מורחבת, ולכן אמורים להתקיים ביניהם קשרי משפחה גם אם הם גרים במקומות שונים. השימוש במילה "גוי" בא לציין שינוי מהותי במצב. לא עוד משפחות הגרות במקומות שונים תוך שמירה על קשרי משפחה אלא כל ענף משפחתי לעצמו, כל אחד לארצו, כל אחד ללשונו. סוף האוניברסליות ותחילת הופעת האומות הנפרדות - שבעים גויים נפרדים ופרטיקולריים, לפי המסופר באותו פרק. זהו סוף עידן האוניברסליות וזהו אסון של ממש. חכמי הקבלה אומרים שעד אז הייתה האנושות דומה למראה, והמראה נשברה. כל גוי הוא חלק מן המראה. חלק ותו לא. אף גוי אינו יכול לטעון יותר שהוא המראה כולה.⁷⁰⁰

לשון אחר: כל אומה לקחה לעצמה ערכים מסוימים והיא, במהלך ההיסטוריה הפרטית שלה, מפתחת את הערכים האלו. היא מטפחת אותם. ניקח כדוגמה את יון. ערך המאפיין את יון הוא האסתטיקה - היופי. אולם מה בנוגע לשאר הערכים? הצרה היא שכל אומה שמה דגש על ערך מסוים או על קבוצת ערכים. גם אם אותו ערך הוא חשוב - ואין שום ספק שכל ערך הוא חשוב כשלעצמו, הוא מתעוות כאשר הוא מנותק משאר הערכים, משאר חלקי המראה.

נשאל את עצמנו האם המצב החדש - פיצול האנושות לגויים, לשבעים זהויות חלקיות, תואם את מחשבת הבריאה? האם אותם גויים הפועלים בנפרד, הנלחמים לעתים קרובות זה בזה, אינם, בכל זאת, יכולים, מסוגלים, רוצים לקדם יחד את מימוש מחשבת הבריאה עבור האדם, לממש אותו צלם? התשובה שנתנו הגויים במהלך ההיסטוריה שלילית. לכן מבחינת מחשבת הבריאה כל אותם גויים פוסלים את עצמם מלהיות מובילי פרויקט התולדות של הבורא. אמנם כל אומה תוכל למלא תפקיד חשוב והכרחי, במאמציה לטפח אותו ערך, במהלך ההיסטוריה, אולם היא לא תוכל לטעון

700 מצד אחד מחזיקה כל אומה בפיסת מראה אותנטית, ולכן היא יכולה לפתח את אותם ערכים הקשורים לפיסת המראה שהיא מחזיקה בה. אולם היא אינה יכולה לטעון שהיא עדיין אוניברסלית. טענה כזו מסתירה למעשה אימפריאליזם תרבותי ומדיני משום שיש בה ניסיון לכפות על שאר האומות את המודל התרבותי שלה, במקום לתת לכל אומה ואומה הזדמנות לפתח את ה"גניוס" המקורי והייחודי שלה. הדוגמה הראשונה של אימפריאליזם במקרא היא נמרוד. המלכויות בבל, מדי ופרס, יון ורומי הולכות באותו כיוון. כל אחת לפי תורה מנסה לכפות על שאר העמים מודל תרבותי אחיד מבית מדרשה (מתוך שיעורי הרב על פרשת נח).

שביכולתה להיות הדגם של האדם האוניברסלי, הממש אותו צלם אלוקי, אותה תכנית אלוקית עבור האדם, ולהיות ה"בן אדם", לפי ביטוי הנביאים.⁷⁰¹ התורה טורחת לספר, אמנם בקיצור נמרץ, מה אכן קרה בהיסטוריה בנוגע לצאצאי נח. האם על אף הפיכתם לגויים ואי שמירתם על קשרי משפחה טבעיים, הם הצליחו לפעול יחד למימוש מחשבת הבריאה או לא? מכאן חשיבות המסופר באותם פרקים וגם בסיפור מגדל בבל, שהוא לכאורה מצביע על אחדות מסוימת. מדוע לפי התורה, לפי ריבונו של עולם, אחדות מעין זו אינה אמתית ונובעת ממניעים פסולים? המידע הנמסר לנו בפרק י אינו מידע גנאלוגי סתמי. התורה מספרת את תהליך הפרטיקולריזציה של כל משפחות האדמה. איך הפכה כל משפחה לגוי, לזהות אנושית ספציפית, חלקית. תהליך זה התרחש אצל כל צאצאי נח הנמנים באותו פרק. רק משפחה אחת המשיכה לחלום על האחדות האבודה, על האוניברסליות שאבדה. זאת משפחת שם ועבר, שממנה יצא בסופו של דבר אברהם העברי, והוא היחיד שהצליח, במאמץ אדיר, להתעלות עד למדרגה של אברהם "אב המון גוים".⁷⁰² הוא היחיד שהצליח לגלות בחזרה במציאות ההיסטורית את האוניברסליות שאבדה מבני דורו.

האם היה הכרחי מלכתחילה שכך יהיה? התשובה שלילית. ישראל אינו מופיע מלכתחילה ברשימת השבעים אומות הנמנות באותם פרקים. אם הכול

701 האנושות דומה לזר פרחים. לכל פרח יש תפקיד משלו ואם אותו סוג פרח חסר, הזר אינו שלם. הזר של פרויקט המלכויות הוא אוניפורמי. יש בו מקום רק לסוג פרח אחד. הזר של פרויקט המשיחיות של ישראל הוא רבי-גוני, מורכב משבעים פרחים מסוגים שונים ויחד הוא מבחינת זר אמת. תפקידו של ישראל הוא להיות הגורם המאחד, המחזיר את הזר כזר. מטרת המשיחיות של ישראל היא לאחד את האנושות כאשר כל משפחה אנושית, כל אומה שומרת על תפקידה הייחודי, ועם ישראל בתור 'ממלכת כהנים וגוי קדוש' מאחד את הכול (מתוך "סוד מדרש התולדות", חלק א, אברהם הוא אברהם).

702 בראשית יז-ה

מבחינה לשונית, אצל חז"ל, המונח 'אדם' מציין רק את ישראל, ואילו המונח 'האדם' הוא רחב יותר וכולל גם את אומות העולם, את המין האנושי כולו. זהו הפירוש הנכון של דברי הגמרא האומרת "אתם קרויין אדם ואין אומות העולם קרויין אדם" (ראה יבמות סא ע"א, דברי התוספות בד"ה "ואין", וגם דברי רבנו תם בב"ק לח ע"א ד"ה "אלא האדם": דיש חילוק בין אדם להאדם). אומות העולם קרויות האדם. לכל אדם באשר הוא אדם שייכת הבחינה הזו של "האדם". מעבר לבחינה זו יש לישראל, מבחינת "צאן מרעיתו של הקב"ה" כדברי הנביא 'וְאַתֶּן צֹאֲנֵי צֹאֵן מִרְעִיתִי אֲדָם אֲתֶם אֲנִי אֶלֶהֶיכֶם נְאֻם אֲדֹנָי יְהוִה' (יחזקאל לד-לא), מבחינת 'ממלכת כהנים וגוי קדוש', בחינה נוספת של "אדם" (מתוך "סוד מדרש התולדות", חלק א, מציאות בסודם).

היה מתרחש בהתאם למחשבת הבריאה, לא היה צורך באומה מיוחדת בשם "ישראל". זה מה שעולה בבירור מלימוד הנאמר בתורה, פסוק אחר פסוק, מילה אחר מילה, מלכתחילה, בלי לדעת מה קורה בפסוק הבא, בלי לדעת מה נאמר בו. ישראל מתחיל להופיע, דרך אַבְרָם מאור כשדים, המתעלה למדרגת של "אברהם העברי", בתגובה לכישלון האנושות לשמור על אחדותה, בתגובה לכישלונה להמשיך לממש את מחשבת הבריאה.

אז צריך הקב"ה להתערב.⁷⁰³ מבחינה זו נקרא עם ישראל "עם נברא",⁷⁰⁴ לפי לשון הפסוק 'תִּכְתֹּב זֹאת לְדֹר אַחֲרוֹן וְעַם נִבְרָא יִהְיֶה'. עם נברא כדי להחזיר את פרויקט הבורא למסלולו הנכון. וגם אז ממשיכה עבודת הבירור אצל צאצאי אַבְרָם מאור כשדים: יצחק ולא ישמעאל, יעקב ולא עֶשָׂו. כך פועלת ההשגחה בעולמנו.

מימוש מחשבת הבריאה ביום השישי

בעזרת דוגמה זו, אנחנו יכולים להבין מה קרה כאשר ציווה הבורא על הארץ להוציא ממנה את הנפש החיה. היו מספר ניסיונות בכיוונים שונים: כיוון אחד הבהמה, כיוון שני הרמש וכו'. התפתחו מינים שונים, אף תת מינים, אולם אף אחד לא הצליח להיות הנפש החיה - "החיה שבכולם". הנברא המתאים למחשבת הבריאה. לכן בשלב השני הבורא מתערב ובורא במו ידיו את הנפש החיה - האדם. וגם כאן נשאל אותה שאלה: האם היה הכרחי שכך יהיה מלכתחילה? גם כאן התשובה שלילית.

אותם בעלי חיים איבדו את יכולתם להיות גורם משפיע עיקרי מבחינת פרויקט התולדות של הבורא. הם איבדו את עתידם. אנחנו לומדים זאת מן הנאמר בפסוק 'וַיִּקְרָא הָאֱדָם שְׁמוֹת לְכָל הַבְּהֵמָה וְלְעוֹף הַשָּׁמַיִם וְלִכְל חַיַּת הַשָּׂדֶה וְלָאָדָם לֹא מָצָא עֹזֵר כְּנִגְדּוֹ'.⁷⁰⁵ האדם הראשון מסוגל לתת שם לכל בהמה, לכל עוף השמים, לכל חית השדה משום שהוא יכול להגדיר את מהותם במדויק. זה אפשרי משום שהם לא יכולים להיות בעתיד יותר ממה

703 התערבות זו אינה חייבת להיות דרך נס גלוי. היא יכולה להיעשות דרך חוקות הטבע גם כן (מתוך שיעורי הרב על ספר גבורות ה' מאת המהר"ל).

704 תהילים קב-יט

705 בראשית ב-כ

שהם החליטו להיות בהווה. לעומת אותם בעלי חיים, אי אפשר לתת שם למי שעתידו לפניו. אפשר להכיר אותו, אולם אי אפשר לקרוא לו בשם. שלמה המלך אומר במגילת קהלת 'טוב שם משמן טוב ויום המות מיום הולדו'.⁷⁰⁶ מדוע? כאשר נותנים ההורים שם לתינוק, הם מתווים את דרכו בעולם. הם נותנים לו ייעוד מסוים. מתי אפשר לומר שאותו תינוק מילא את ייעודו? רק בסוף חייו אפשר לדעת אם הוא השיג את ייעודו או לא, לא באמצע חייו. אם האדם הראשון מסוגל, כבר בשלב כה מוקדם, לתת שם לבעל חיים מסוים, הווה אומר שהוא כבר "מת" מבחינת פרויקט התולדות. אין לו עתיד.

השאלה המתבקשת היא כפולה: האם מרגע הפסילה אין עוד לנפסל כל תפקיד חיובי בעולמו של הבורא, בכלכלת הבורא? האם קיימת בכל זאת דרך כלשהי להעלות את הנפסל למדרגה גבוהה יותר? תשובת התורה חיובית בשני המקרים.⁷⁰⁷ למדנו כבר בנוגע לאור הנברא ביום הראשון, שחלק ממנו לא הצליח להיות במדרגת האור והסתפק במדרגה הנקראת חושך,⁷⁰⁸ שעל אף ששני החלקים הובדלו - 'וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לְאֹר יוֹם וְלַחֹשֶׁךְ קָרָא לַיְלָה',⁷⁰⁹ יש לכל חלק תכלית. החלק שהצליח נתון לתכלית חיובית והחלק שטרם הצליח נתון גם הוא לתכלית חיובית, אולם במדרגה שונה לעומת החלק הראשון. עיקרון זה תקף לגבי כל נברא והוא בא לידי ביטוי גם לגבי אותן בהמות שלא רצו להיות אותה נפש חיה. מן המסופר בתורה, בין היתר, בפסוק ב של פרק ז של חומש בראשית, עולה שלפני המבול חלה התפתחות חיובית מסוימת הבאה לידי ביטוי בשימוש החרגי שעושה התורה בביטוי 'איש ואשתו' לגבי בהמה. נח מצטווה להביא אל התיבה:

מִכָּל הַבְּהֵמָה הַטְּהוֹרָה תִּקַּח לָךְ שִׁבְעָה שִׁבְעָה אִישׁ וְאִשְׁתּוֹ וּמִן הַבְּהֵמָה אֲשֶׁר
לֹא טְהוֹרָה הוּא שְׁנַיִם אִישׁ וְאִשְׁתּוֹ

בראשית ז-ב

706 קהלת ז-א

707 ראה אבות ד-ז: הוא [בן עזאי] היה אומר: אל תהי בז לכל אדם ואל תהי מפליג לכל דבר, שאין לך אדם שאין לו שעה ואין לך דבר שאין לו מקום.

708 ראה הפסוק "מה בין מחשבת הבריאה למציאות" בשיעור "ויהי כן" ב"סוד מדרש התולדות", חלק ג.

709 בראשית א-ה

כל מילה בפסוק דורש עיון: מה משמעות הביטוי 'אִישׁ וְאִשְׁתּוֹ' לגבי בהמה? מה גרם לחלק מן הבהמות להפוך ללא טהורות? ומדוע גם הלא טהורות ניצלו? אין כאן המקום לעיין בכל הנושאים האלו, אולם עליי לציין, בהקשר לנושא שלנו, כי השימוש בביטוי 'אִישׁ וְאִשְׁתּוֹ' מצביע על התעלות חלק מן המינים למדרגה גבוהה יותר מן המדרגה ההתחלתית שלהם, המאופיין על-ידי הביטוי 'זָכָר וְנִקְבָּה'. קיים קשר הדוק בין התעלות זו ובין שמירת הטהרה.

מקור התפתחות חיובית זו הוא האדם, שבעמלו הצליח לתקן את המצב באופן חלקי. יכולת השפעתו על הסביבה אדירה, לטובה - כמו במקרה זה, או לרעה 'וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת הָאָרֶץ וְהִנֵּה נִשְׁחָתָה כִּי הִשְׁחִית כָּל בְּשָׂר אֶת דַּרְכּוֹ עַל הָאָרֶץ'.⁷¹⁰ התורה אינה רק מבקשת ללמד אותנו שהמין הנקרא "בהמה" נפסל מבחינת פרויקט התולדות אלא, ואולי בעיקר, היא מבקשת ללמד אותנו - האדם, שגם אם יש נבראים שהגיעו למבוי סתום לחלוטין, יש דרכים לתקן את המצב, להעלות את הנבראים כולם למדרגתם האמתית. דרכים אלו יכולים להשתנות לפי התקופות, כפי שאנחנו לומדים במקרא עצמו, כאשר ניתן היתר לנח ובניו לאכול בשר.⁷¹¹

יש מדרש, המובא על-ידי בעל האור החיים הקדוש, האומר שלעתיד לבוא החזיר יהיה כשר.⁷¹² לכן יש מקום לאופטימיות גם לגבי אותם מינים, גם אם איננו יודעים איך זה יקרה.

שאלה: הביולוגים עושים היום הבחנה בין שני סוגי תאים: תאי גזע ושאר התאים. האם ההסבר של הרב בנוגע לפרטיקולריזציה של כל מין ומין, ואפילו - גם אם במישור אחר, של כל אומה ואומה, דומה להבחנה זו?
תשובה: האנלוגיה נכונה - אינני יודע אם בעתיד לא יגידו המדענים משהו אחר, והיא מאפשרת להבין את העיקרון, את הרעיון שעליו עמדת. תאי הגזע יכולים להתמייין לסוגים שונים של תאים ויש הבדל מהותי בין אותו תא לפני

710 בראשית ו-יב

711 כל זה קשור גם כן להלכות הכשרות, כפי שאנחנו מקבלים אותן בהר סיני, וזה דורש לימוד בפני עצמו (מתוך השיעור).

712 להרחבת הנושא ראה את שיעורי הרב בצרפתית על הכשרות, שטרם פורסמו בעברית. ראה דברי ה"אור החיים" הקדוש על הפסוק 'זאת החזיר כי מפריס פרסה והוא גרה לא יגר טמא הוא לכם' (ויקרא יא-ב): פירוש, תנאי הוא הדבר, כל זמן שהוא לא יגר. אבל לעתיד לבוא לא יעלה גרה ויחזור להיות מותר.

שהוא עבר תהליך התמיינות ואחרי.⁷¹³ לפני ההתמיינות הוא יכול להיות כל דבר - הוא יכול להיות תא של הכבד, תא של עור וכו'. אחרי ההתמיינות הופך אותו תא להיות פרטיקולרי. הוא איבד את יכולתו להיות תא מכל סוג שהוא. האנלוגיה תהיה שהשור הקדום יכול בפוטנציה להפוך להיות "כל דבר היוצא מן השור הקדום", למשל: שור, סוס או חזיר. ברגע ששור קדום אחד החליט להיות סוס ולא להמשיך להיות "כל דבר היוצא מן השור הקדום", החלטתו היא בלתי הפיכה. הוא החליט להסתפק בחיי סוס, לממש את הפוטנציה הזו והזו בלבד, ומיד. הוא ויתר על היכולות האחרות שהיו גלומות בו. הוא ויתר על עתידו למען ה"עכשיו", ובכך הוא פוסל את עצמו. זהות אוניברסלית שומרת על כל הפוטנציאל שבה מול זהות פרטית, חלקית. הזהות הישראלית מול הזהות של כל אומה ואומה. זאת גם הסכנה שיש בזהות הישראלית. יהודי יכול בנקל להתחבר לכל זהות פרטית אנושית עד כדי התבוללות מוחלטת.

בעלי המדרש עושים שימוש רחב ומהותי ביותר בעיקרון של "הקדום הבלתי מובדל", הבלתי פרטיקולרי - לפני שלב התמיינות, בהמשך לשאלה שנשאלה, למשל: כאשר הם מדברים על תמר כבתו של שם בן נח.⁷¹⁴ הביטוי 'שם בן נח' אינו מקרי אלא בא לציין את השלב שבו כל האפשרויות עוד קיימות. תמר שמרה על זהות בעלת פוטנציאל אוניברסלי. לכן היא יכולה להתחבר ליהודה ולהיות הרחם של המשיח.

שאלה: לפי ההסבר שנתן הרב בנוגע למדרגה הרצויה של הנפש החיה, האם יהיה נכון לומר שכל בעלי החיים היו צריכים לדבר?
תשובה: כן. הרב צבי יהודה ז"ל אמר פעם שאין זה פלא שהאתון של בלעם מדברת משום שכל בעלי החיים האחרים היו אכן צריכים לדבר. הם היו צריכים להגיע למדרגה של "חי מדבר", אולם הם לא הצליחו בכך והם למעשה היו היוצאים מן הכלל. הרב הוסיף ואמר כי כאשר פתחה האתון של בלעם את פיה, התגלתה הזהות האמתית של אותו חי. לפי מדרשים מסוימים, בהתחלה היו כל בעלי חיים מדברים, אולם הם איבדו יכולת זו.⁷¹⁵

713 תהליך ההתמיינות הוא התהליך שבו התאים משתנים ורוכשים צורה, מבנה ופעילות ייעודיים והופכים לתאים בעלי תפקידים מוגדרים, כגון תאי כבד או תאי כליה.

714 ב"ר פה"י: אפרים מקשאה תלמידו של ר' מאיר אמר משום ר' מאיר: תמר בתו של שם היתה, דכתיב 'ובת איש כהן כי תחל לזנות וגו' באש תשרף' לפיכך 'הוציאוה ותשרף'.

715 ראה בראשית רבתי על הפסוק 'ארורה האדמה' (בראשית ג-ז): שנסתם פי חיה ובהמה ועוף שכל מה שגוזר (אדם) עליהם היו עושין, אם לא נעלמו.

שאלה: האם יש בעולם כיום צאצאים של הנחש הקדמון?

תשובה: אין. כולנו צאצאי האדם הראשון. אולם יש אנשים הבוחרים לחיות את החיים של האדם הטבעי, כלומר להסתפק במצבו הנוכחי של העולם מבחינה מוסרית. הם מסתפקים בעולם כמו שהוא. הם ויתרו על המאמץ הנדרש מן האדם, להפוך את העולם הזה לעולם הבא, ויש בעולם הזה כל מה שצריך כדי שהעולם הזה יהיה עולם אמתי.⁷¹⁶

הדוגמה הבולטת במקרא היא עֶשָׂו, אחיו התאום של יעקב. בקבלה מציינים בחירה זו של עֶשָׂו על-ידי האמירה של עֶשָׂו היה קעקוע של נחש על הירך.⁷¹⁷ יעקב אינו מסתפק במצבו הנוכחי של העולם. הוא חולם.

716 הבחינה של "האדם" מתייחסת לאדם המסתפק במה שהקב"ה כבורא העולם שם בעולמו עברו. בעולם הטבעי הכול מוכן כבר מראשית הזמן. הקב"ה שם בעולמו מספיק שפע לכולם, והאתגר של "האדם", של אומות העולם הוא לארגן את העולם כך שכל אחד יקבל את חלקו לפי צרכיו, דרך חוקות הטבע הבלתי פרסונליות. אני גייל להשתמש בביטוי "אדם טבעי" כדי לציין בחינה זו של "האדם".

האדם הטבעי יכול להיות הוגה דעות משכמו ומעלה, מומחה בכל "החכמות החיצוניות", אולם הוא פגני מטבעו. הוא אינו עובד ע"ז או עובד אלילים. הוא "נאטוריסט" - טבעוני (naturiste), איש הטבע. האדם הטבעי אינו חש בחסרון קיומי בכך שהוא חי חיים טבעיים בלבד. דבר אינו חסר בעולמו של האדם הטבעי. הוא אינו זקוק לשום תוספת ברכה בעולם כדי לחיות, ואי אפשר להכחיש שאכן הוא יכול לחיות, מבחינתו, חיים מאושרים. לכן האדם הטבעי אינו חש צורך בתפילה. מטרת התפילה היא לקבל שפע נוסף, "ברכה" בלשון הקבלה, כדי להתעלות מעל החיים הטבעיים האלו, בשביל למלא משימה מיוחדת. ישראל זקוק לברכה מיוחדת כדי למלא את משימתה של מְמַלְכֵת כְּהֲנָיִם כלפי אומות העולם. לכן התפילה היא צורך קיומי של ישראל משום שישראל אינו מוכן להסתפק במצב העולם כמו שהוא.

תפיסתו של האדם הטבעי נובעת מייאוש עמוק מאוד ומחוסר תקווה. אומות העולם, לעומת ישראל שמרגיש בחסרון העיקר, המכוננות בתורה "משפחות האדמה", אינן רואות איך ניתן לשנות את מצבו הקיומי של האדם. רוב הגויים, למעט יחידי סגולה, נותנים לגורל ההוביל אותם והם אינם רואים צורך בתוספת ברכה מצד הבורא (מתוך "סוד מדרש התולדות", חלק א, מציאות בסדום).

717 ראה פירוש השל"ה הקדוש, פרשת תולדות: ועתה אבאר הסוד הנה בשם יעקב בא במרמה פירוש בחכמה ליטול הברכות דהיינו לרמות את עשו דהיינו אחיזתו מלמעלה השטן המקטרג כמו שכתבתי לעיל כי עשו הוא אדום והוא מזהמת נחש הקדמוני הארור והנחש היה ערום על כן צריך יעקב לבוא עליו בערמה להכניע באומנותו כמו שהרגו את בלעם בחרב שהחרב הוא אומנתו כמו שכתב רש"י בפסוק (במדבר לא-ח) ואת בלעם בן בעור הרגו בחרב. ובזוהר (חלק ג, קצד ע"ב) אמר שלא היו יכולין להרוג את בלעם אלא דוקא בחרב שלו והתרגום אומר על יודע ציד גבר נחשירכן, ופירוש בצינוני הסוד נחשירכן שהיה חקוק נחש על ירך שלו והארכתו בענין זה במקום אחר. על כן בא מסמאל ליגע בכף ירך יעקב אבל לא יכול לו כי לא נחש ביעקב ויוצאי ירך יעקב הם זרע קודש ועשו הוא משורש נחש הארור ויעקב ובניו זרע ברך ה'. על בא יעקב בעקבה ובמרמה באומנתו של נחש הערום ולקח הברכה וערמה זו היא חכמה כמו שאמרו (משלי ח-יב) אני חכמה

אותם אנשים, המסתפקים בחיים הטבעיים, חיים חיים מאושרים. הם נהנים, בדומה לבעלי חיים, מן השפע שהבורא שם בעולם בשבילם, הכול דרך הטבע. זאת בחירתו של יְשׁוּ, ולכן יש לו נחש קעקוע על ירכו. יעקב אחיו, לעומתו, אינו מוכן להסתפק בחיים כאלו. לכן נאמר בתורה 'פִּי לֹא נֶחֱשׁ בְּיַעֲקֹב'.⁷¹⁸ כל אחד נדרש להכרעה: האם אני רוצה לחיות - עם כל הקושי שדיברנו עליו, חיים אמתיים מלאים של אדם הרוצה להיות תואם לצלם שלו, או האם אני רוצה להסתפק בחיים טבעיים? זו הכרעה מוסרית והיא בידי כל אחד.

הבריאה ההופכת לטבע

שאלה: התמונה המצטיירת מדברי הרב היא שהבריאה הייתה חופשייה בהתחלה לקיים את רצון הבורא או לא. היום אנחנו חיים בעולם שהוא כולו טבע ושמתנהג בצורה מכנית, דטרמיניסטית. האם זה אומר שחל שינוי בתכנית הבורא?

תשובה: כאשר מדברים חכמי ישראל על הטבע, המשמעות שונה מן המשמעות המקובלת בתחום הפילוסופי. הפילוסופים משתמשים במילה זו בבואם לשלול את המושג של בריאת העולם. לדידם העולם הוא טבע מאז ומתמיד. הוא נצחי. עבורם מושג הבריאה קשה להבנה ולהפנמה משום שהם

שכנתי ערמה אחר כך באחיזתו למעלה במקור הברכות נקרא ישראל כי עלה אל האלוקים ומדרגת ישראל הוא למעלה שהוא משתורר עם המלאכים ועולה למעלה מהם ושם אין אחיזה להם ועניין עליה זו היא ממדרגה למדרגה עד מקום הנעלם אפילו ממלאכי השרת העליונים וזהו שתרגום אונקלוס ארי רב את קדם ה'. וכל זה מתבאר בפסוק כי לא נחש ביעקב ולא קסם בישראל כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל (במדבר כג-כג) מתחלה מסלק יעקב הנחש וכוחותיו בישראל לא יש אפילו קדם שהוא בשרשו דבר מועט כמו טול קיסם מבין שניך וכו'.
נחשירכן - פירוש המילה לפי ר"ת נח ובטל. ראה תוספות ב"ק צב ע"ב, ד"ה "דשרכי".
ובערוך גורס שידכן בדל"ת ומפרש לשון שקט..

בתרגום יונתן בן עוזיאל לפסוק: "ויהי עשו איש יודע ציד..." (בראשית כה-כז) מצאנו: "והוה עשו גבר נחשירכן", ובפירוש תרגום יונתן מביא: "והציוני גורס שתי מילים נחש ירכן שהיה סימן נחש על ירכו של עשו לרמוז כי הוא מסטרא דנחש כמו שכתוב בזהר...". ועל הפסוק "וידו אוחזת בעקב עשו" שעל עקב זה נקרא השם יעקב, מצאנו: "ידו אוחזת בזה שנקרא עקב 'זאתה תשופנו עקב' אתה שנקרא עקב תשופנו תחילה, ולבסוף הוא ישוף ראשך מעליך. ומי הוא ראשו? סמא"ל (ראה זוהר, ח"ב קיא).

אינם רואים במציאות שום הוכחה לכך, והם שוללים מכל וכול כל אפשרות של גילוי נבואי.⁷¹⁹ לדידם הטבע הוא המצב הראשוני והבלעדי של העולם. המצב הופכי עבור חכמי ישראל. המושג טבע קשה להבנה משום שנקודת המוצא, בעקבות המסורת הנבואית, היא שהעולם נברא ונמצא תחת השגחת הבורא. הטבע אינו המצב הראשוני, הבראשתי של העולם הנברא. אם כן, מתי מופיע הטבע ומה תכליתו?

אחרי בריאת העולם יש מאין, או ליתר דיוק כפי שלמדנו, יש באין, הקב"ה מארגן את העולם במהלך ששת ימי המעשה. שישה שלבים שונים - שישה ימים. התורה מסבירה את תכלית כל יום ויום ואת מידת ההתאמה בין התכנון - מחשבת הבריאה עבור אותו יום ובין המימוש על-ידי הנברא בכל אחד מן השלבים. ביום השישי בורא הקב"ה את האדם, אחרי כישלון הארץ. הקב"ה בורא אדם בעל בחירה חופשית. נשאלת השאלה: האם נדרשים תנאים הכרחיים כדי שהאדם הזה יהיה באמת חופשי? תשובת התורה היא שכן. נדרשים שני תנאים: הראשון, שהבורא לא יהיה נוכח בגלוי בעולמו של האדם. והשני, שהבריאה כולה תתנהג לפי חוקים קבועים וידועים כדי שיכולת בחירתו של האדם תהיה אמתית. אם מסביבי הכול יכול להשתנות בכל רגע, איני חופשי להחליט באמת. לכן מחליט הקב"ה לקבע את הבריאה במצב שבו היא נמצאת בסוף היום השישי. מצב הבריאה בסוף אותו יום שישי אינו דומה למצב הבריאה בתחילת היום הראשון. הוא השתנה. הוא השתנה במהלך כל אחד מימי המעשה. מצב זה מכונה על-ידי חז"ל "מנהגו של עולם".⁷²⁰

חז"ל לא אמרו "מנהג העולם" אלא "מנהגו של עולם" להדגיש שאותו "מנהג", אותה התנהגות היא תוצאה של העולם, של הבריאה עצמה. כך החליט העולם להתנהג. זהו מצב של בדיעבד ולא מלכתחילה. לשון אחר: אין כאן שום הכרחיות מלכתחילה. לכן יש גם מקום לנס. אם הדבר היה הכרחי מלכתחילה, לא היה מקום לשום נס. יש ביטוי בתחילת מסכת ברכות: "יליף מברייתו של עולם דכתיב ויהי ערב ויהי בקר יום אחד".⁷²¹ העובדה שיש לילה ויום באה מברייתו של עולם. לא כתוב "מבריאת העולם" אלא "מברייתו של עולם" - זה בא מן העולם, מן הנברא. מכיוון שהעולם היה צריך להיברא,

719 ראה בהרחבה הפסקה "בריאה יש באין" בשיעור "מי ברא אלה" ב"סוד מדרש התולדות", חלק ג.

720 ראה, למשל, ע"ז ב ע"ב.

721 ברכות ב ע"א

העולם גרם שהיום יתפצל ליום וללילה. זה לא בא מן הבורא אלא מן העולם שנברא. במחשבת הבריאה החושך הוא גם אור. למטה זה מתגלה כהפך של האור.

שאלה: הרב הזכיר שיש בפילוסופיה שתי שיטות עיקריות להבנת תפקוד העולם: השיטה הרציונליסטית המסתמכת על הניתוח השכלי המגלה מערכת חוקים דטרמיניסטיים, והשיטה של האמפיריציזם המסתמכת על ניסיון החושי. האם יש שיטה שהיא קרובה יותר לרוח היהדות?

תשובה: לפי התורה הפכה הבריאה לטבע ביום השישי של ימי המעשה. הבריאה לבשה לבוש המכונה היום ה"טבע", מן הסיבות שהזכרתי קודם לכן. הפילוסופיה כפילוסופיה אינה מקבלת אמירה זו משום שהיא אינה מכירה בעובדה שהעולם נברא.⁷²² החל מתקופת הנאורות, ובעקבות המהפכה המדעית דאז, התחילו הפילוסופים לדון מחדש במקורות הידע האנושי, ואז, כפי שצינינו, התפתחו שתי אסכולות עיקריות באפיסטמולוגיה: הרציונליזם, על פיו ה-ratio - השכל המשמש מקור הידע האנושי, והאמפיריציזם, על פיו המקורות היחידים של הידע האנושי הם הניסיון החושי והתצפית המדעית. מאז מתנהג העולם הפילוסופי כמין מטולטלת סביב השאלה אם ידע אפריורי, שאינו תלוי בניסיון אלא נובע מן השכל בלבד, אפשרי או לא? במילים אחרות, האם תואמת המציאות את הרציונל או לא? האם חוקי הטבע הם מלכתחילה או לא? האם יש הכרח שעולמנו יתנהג כך ולא אחרת? כל השאלות האלו נובעות מאותו דיון שעד היום לא הוכרע בעולם הפילוסופיה והמדעי כאחד.⁷²³

התורה אומרת משהו אחר לגמרי. במהלך ימי המעשה הייתה הבריאה בעלת אוטונומיה מול צו הבורא. ביום השישי מקבע הבורא, הרוצה לברוא את האדם, את מצב העולם - מנהגו של עולם, כדי לאפשר לאדם להיות חופשי באמת. כלומר, חוקות העולם, כפי שאנחנו מכירים אותן היום, אינן

722 אם פילוסוף מאמין בבריאת העולם, הוא עושה זאת לא בתור פילוסוף אלא בתור אדם ששמע את הנאמר בתורה והחליט לאמץ את המסר של התורה. כפילוסוף הוא חייב להישאר נאמן להנחות היסוד של השיטה הפילוסופית, ואחת מן ההנחות העיקריות היא שהחשיבה האנושית היא אוטונומית, ורק דרך הבירור השכלי ניתן להגיע לידע כלשהו (מתוך השיעור).

723 מעניין לראות שהאנגלריסקסים נוטים בדרך כלל לכיוון הפרגמטיזם האמפירי, לעומת הלטינים הנוטים לכיוון הרציונליזם. זה גם מסביר את החלוקה בין הנצרות הקתולית בארצות הלטיניות ובין הנצרות הפרוטסטנטית בארצות האנגלריסקיות. יש קשר הדוק בין הדרך שבה אני תופס את העולם, התאולוגיה שלי והתרבות (מתוך השיעור).

מלכתחילה אלא הן תוצאה של תפקוד הבריאה במהלך ימי המעשה. ברגע שכך הוא המצב, הכרחי שכך יהיה כדי שחופש האדם יהיה מבוסס.

טבע ונס

אשתמש במושג של "נס" כדי להראות את השוני בין מה שאומרת התורה ובין שתי השיטות שהזכרת. התודעה הרציונלית דוחה בשתי ידיים את המושג הזה, הנוגד את עצם קיומם של חוקים המסבירים את תפקוד העולם. לא ייתכן שום יוצא מן הכלל משום שחוקי העולם הם חוקים אפריוריים. אולם גם בשיטה השנייה - האמפיריציזם, אין מקום למושג הנס משום שהכול "נס". הכול יכול להתרחש בכל רגע נתון. אין חוקים אפריוריים. אין לי שום דרך לטעון שאם אפתח את ידי, הכוס שאני מחזיק בידיי כעת תיפול בהכרח. הכול יכול להתרחש. אין ממשות למושג נס בשיטה זו גם כן. מה אומרת התורה? קודם כול יש חוקים הקובעים את תפקוד העולם החל מבריאת האדם, לפני כניסת השבת של הבורא, ולכן שובר הנס חוקיות זו. השבירה אפשרית משום שחוקים אלו אינם חוקים אפריוריים אלא תוצאה של מנהגו של עולם, ומעל מנהגו של עולם, קיים רצון הבורא. כאשר החליט הבורא לקבע את מנהגו של עולם ולהפוך אותו לטבע, הוא שמר לעצמו אופציה להתערב במקרה של "פיקוח נפש".⁷²⁴ ההיסטוריה של האדם מתרחשת במהלך השבת של הבורא. 'פִּי בּוֹ שֶׁבֶת מְּכַל מְּלֹאכְתּוֹ'⁷²⁵ - זהו היום השביעי של הבריאה, והקב"ה שאינו מתערב במלאכת שמים וארץ במהלך אותו יום, שמר לעצמו אפשרות להתערב אם פרויקט הבריאה שלו עלול להיכשל. אם פרויקט זה נמצא בסכנת חיים, בדומה להלכות השבת, יכול הקב"ה להפסיק את השבת שלו ודרך הנס, להחזיר את המצב לפסים חיוביים. הנס אפשרי גם במסגרת חוקיות הטבע משום שהטבע אינו טבע אפריורי אלא הבריאה שהפכה להיות טבע. עולם הבריאה הפך להיות עולם הטבע. יש מימרא

724 ראה בהרחבה את הספר "סוד העברי", חלק א, שער ראשון "הבריאה" בעברית והמאמר בצרפתית "Le Shabat de Dieu" ב-"La Parole et L'Écrit I" מאת הרב (שיעור זה תורגם לעברית על-ידי הרב זיני בספר "מסורת בעידן המודרני", עמ' 300 תחת הכותרת "שבת ה").

725 בראשית ב-ג

בגמרא המבטאת היטב רעיון זה: "מי שאמר לשמן וידלוק הוא יאמר לחומץ וידלוק".⁷²⁶

שאלה: אם מתפתח העולם בצורה אוטונומית במהלך ששת ימי המעשה, כלומר ייתכנו כישלונות כפי שראינו במהלך היום השישי, מה קורה עם הפסולת הנובעת מכישלונות אלו?

תשובה: נראה לי שהשאלה המסתתרת מאחורי דבריך היא השאלה שהעסיקה תאולוגים לא יהודים רבים, וכדי לברוח ממנה הם המציאו את המושג של תאודיצאה - טיהור שמו הטוב של האל מאשמת בריאת עולם שבו יש פסולת או רע. איך ייתכן שהאל הכול יכול, בורא עולם שבו יש פסולת? תשובתי פשוטה: הם אינם יודעים לקרוא את אשר כתוב בתורה. 'בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ.⁷²⁷ מן הפסוק הראשון מתארת התורה עולם דינמי: 'וְאֶת הָאָרֶץ' מה שעתידי להיות הארץ, מקום מושבו של האדם הנברא ביום השישי. במהלך שישה ימים - לא במובן של משך הזמן משום שכבר למדנו שאין משמעות לזמן ללא אדם אלא במובן של ארגון, של סידור הבריאה במהלך שישה שלבים, עד שאותה ארץ תהיה ראויה למגורי האדם. כל זה כלול במילה "את".

אותם תאולוגים חושבים שיש שכל עליון המתגלה דרך הטבע. אולם מה לעשות - הטבע הוא מלא פסולת, הוא אכזרי, הוא בלתי מוסרי וכו', ולכן לידם קיימת סכנה של חילול טוטלי אם נטען שאותו שכל עליון הוא המתגלה דרך הטבע. לכן הם מציעים כל מיני תיאוריות איך להצדיק בכל זאת את האל הזה. הם אינם מבינים שהא"ס ב"ה רצה לברוא בריאה אוטונומית - אחרת אין זו בריאה, ולכן הבריאה היא האחראית להיווצרות הפסולת המצטברת במהלך ימי המעשה, ולא הא"ס ב"ה. הם אינם מבינים שהבורא אינו שכל עליון אלא מישהו בעל רצון, ורצונו להיטיב עם בריותיו. תפיסת האלקות שלהם זרה לנו.

אנחנו יודעים שהעולם רחוק ממצבו הראוי, ולכן אנחנו נמנעים במהלך כל השנה, חוץ מיום כיפור, מלומר בכל רם "ברוך שם בכוד מלכותו לעולם ועד". אנחנו מכירים בפער הקיים עדיין בין מחשבת הבריאה ובין עולם העשייה, בפער הקיים בין האמת ובין המציאות. אנחנו יודעים שהפער הזה נובע ממנהגו של עולם, מתפקוד העולם כעולם, ואין אנחנו מייחסים פסולת

726 תענית כה ע"א

727 בראשית א-א

זה - ח"ו לבורא עצמו. אנחנו זוכרים את דברי רש"י על הפסוק 'וְתוֹצֵא הָאָרֶץ דָּשָׁא עֵשֶׂב מְזֵרִיעַ זֶרַע לְמִינֵהוּ וְעֵץ עֹשֶׂה פְרִי אֲשֶׁר זָרְעוּ בוֹ לְמִינֵהוּ וַיֵּרָא אֱלֹהִים כִּי טוֹב.'⁷²⁸ "עץ פרי שיהא טעם העץ כטעם הפרי, והיא לא עשתה כן, אלא 'ותוצא הארץ עץ עושה פרי', ולא העץ פרי, לפיכך כשנתקלל אדם על עונו נפקדה גם היא על עונה ונתקללה". רש"י אינו מייחס את הבעיה לבורא כלל וכלל. הבעיה נובעת מן הארץ עצמה שהייתה אז עדיין בעלת אוטונומיה. אוטונומיה זו נלקחה ממנה כאשר האדם נברא ורק האדם נשאר בעל חופש בחירה, בעל אוטונומיה בעולם הזה.

האדם לוקח על עצמו - וזו גדולתו, את כל אשר קרה במהלך ימי המעשה. האדם כלול מכול מה שקדם במהלך ששת ימי המעשה, כדברי רבי שמואל בר נחמן במדרש, האומר:⁷²⁹

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים נַעֲשֶׂה אָדָם בְּמִי נִמְלֹךְ? רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בִּשְׁם ר' לֹוֹ אָמַר: בְּמִלְאֲכַת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ נִמְלֹךְ, מִשָּׁל לְמֶלֶךְ שֶׁהָיוּ לוֹ ב' סַנְקְלִיטִים וְלֹא הָיָה עוֹשֶׂה דָבָר חוּץ מִדַּעְתּוֹ. רַבִּי שְׁמוּאֵל בַּר נַחְמָן אָמַר: בְּמַעֲשֵׂה כָל יוֹם וַיּוֹם נִמְלֹךְ, מִשָּׁל לְמֶלֶךְ שֶׁהָיָה לוֹ סַנְקְתִדְרוֹן וְלֹא הָיָה עוֹשֶׂה דָבָר חוּץ מִדַּעְתּוֹ...

בראשית רבה, פרשה ח-ג

האדם הוא מיקרו־קוסמוס. גופו הוא העולם כולו והוא אוכל אותו, במובן הרחב של המילה, הוא נהנה ממנו, וכך הוא הופך להיות חלק מתודעתו של האדם.

האדם נברא חופשי ומלכותו היא התחום הרוחני. הקב"ה יכול לבקוע את הים כדי שבני ישראל יעברו, אולם בסמכות בני ישראל להחליט להגיע למפגש אתו ית' בהר סיני ולקבל את התורה. נכונות בני ישראל לקבל את התורה שייכת לתחום הרוחני - לתחום הנפש. הקב"ה אינו יכול לכפות עליהם נכונות זו.

יש כאן הבדל מהותי בין התפיסה הרווחת, מבית מדרשה של הנצרות, ובין התפיסה התורנית המקורית. הנוצרי חושב שיש לקב"ה השפעה על

728 בראשית א-יב

729 ראה גם דברי השל"ה הקדוש, תולדות אדם, בית ישראל, ב: סוד הענין, כי האדם כלול מכולם עשוי לתבנית כלו כמו שיתבאר בסייעתא דשמיא.
ראה גם עבודת הקודש לרבי מאיר אבן גבאי, חלק א, פרק יז.

הנשמה שלי, אולם לא כל כך על הנעשה בחיים הארציים, לפי הפתגם הידוע שלהם "תנו לקיסר את אשר לקיסר ותנו לאלוקים את אשר לאלוקים".⁷³⁰ לדידם שולט הקיסר על החיים הארציים. התורה אומרת בדיוק ההפך: הקב"ה הוא גם השליט על הטבע. הוא גם השליט על העולם הגשמי.

עבור הנוצרים, הקב"ה אינו יכול להביא לגאולה "ארצית" כפי שהם רגילים לומר. הוא אינו יכול, דרך הטבע, לגאול אותנו גאולה מדינית, גשמית. הם זקוקים למעשה מיסטי, מגי - הם אומרים מסתורי, כדי להיגאל. ההפך הגמור מן התורה. הקב"ה פועל לגאול את עמו דרך הטבע גאולה גשמית, מדינית, שמטרתה היא לתת לו ארץ כדי שהוא יוכל לבנות בה חברה למופת, ובמרכזה בית המקדש המשמש דירה בתחתונים לקב"ה,⁷³¹ כמקום מפגש פנים בפנים עם האדם.

היהודי רואה בטעם הלחם שהוא אוכל הופעה של ברכת הבורא. הנוצרי, לעומתו, זקוק למעשה כשפים, מיסטי, טמא, שבו הוא רואה בלחם את הגוף של ... בסופו של דבר התפיסה התאולוגית שלו מבוססת על דואליזם פסול. תפיסתם היא לאמתו של דבר תפיסה יוונית. אל לנו להתפתות ולהכניס אותה בתוך עולם התורה, בתוך עולם היהדות.

730 פתגם זה נמצא בבשורה ע"פ מתי, פרק כב.

731 ראה תנחומא, פרשת נשא טז: בשעה שברא הקב"ה את העולם נתאוה שיהא לו דירה בתחתונים כמו שיש לו בעליונים. ברא את האדם וצוה אותו... ועבר על צויו. אמר לו הקב"ה: כך הייתי מתאוה שיהא לי דירה בתחתונים כמו שיש לי בעליונים ודבר אחד צויתי אותך ולא שמרת אותו?! מיד סלק הקב"ה שכינתו לרקיע ... עמד משה והורידה לארץ, שנאמר 'ירד ה' על הר סיני' וכתוב 'באתי לגני אחתי כלה'. אימתי? כשהוקם המשכן.

